İSLÂM HUKUKUNDA İCMÂ'

-Hukuk Bilim-

MEHMET ÇELEN

Nida Yayınları:
İslâm Hukuku Araştırması

Yayın Yönetmeni: Ferda Kürün

Tashih: Mahir Kılınç
Esad Eseoğlu
Ali Âgâh Çelen
Eda Hallaç Kaçar

Grafik Tasarım: TN İletişim
Baskı:

1. Baskı: Şubat 2011

Nida Yayınları
Nuriye Mah.
Mimar Sinan Cd.
No: 32 Malatya
tel.: 0422. 321 21 87
faks: 0422. 321 21 87
nida_dergisi@hotmail.com
www.nidadergisi.com

İSLÂM HUKUKUNDA İCMÂ'

-Hukuk Bilim-

MEHMET ÇELEN

MEHMET ÇELEN

1961 Malatya doğumlu. İlk, orta ve İmam-Hatip Lisesi tahsilini memleketinde tamamladı. İlkokulu bitirdikten sonra, özel olarak üniversiteyi bitirinceye kadar Arapça (sarf, nahiv, bedi', beyan, maânî vb.) ve İslâmî ilimler (tefsir, hadis, fıkıh, akaid) dersleri aldı. Fıkıh tedrisatına 13 yaşından itibaren başladı.
1983'te Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu.
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İslâm Hukuku" alanında ve Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde "Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler" bilim dalında master derecesi aldı.
İslâm Üniversitesi'nde "İslam Hukuku" bilim dalındaki doktora çalışması devam etmektedir. Günümüze kadar birçok dergi ve gazetede yazıları yayımlanmış ve hâlâ yayınlanmaya devam etmektedir. İlmî konularda birçok seminer ve konferans vermiş, panel ve sempozyumlara katılmıştır. Namaz Gönüllüleri Platformu'nda yer almış, "Namazla Diriliş" üzerine 30'dan fazla konferans, vaaz vermiş ve panellere katılmıştır. Helal Ürün Platformu'nda etkin görevler üstlenmiştir. Helal Gıda üzerine 10'dan fazla konferans vermiştir. Yıllarca Helal Gıda İlim Kurulu toplantılarına katılmıştır. Fıkıh Kurulu üyesi ve koordinatörü olarak, Mayıs 2009'da Fıkıh Kurulu ile birlikte "Türkiye Helal Standartları"nı oluşturmuştur.
Yazar, hâlâ İslâm Hukuku, siyaset, eğitim ve dil bilim alanlarındaki çalışmalarını sürdürmektedir. Arapça, İngilizce ve Osmanlıca'da noter yeminli tercümandır. Türkiye Yazarlar Birliği üyesi olan yazarımız, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Arapça ve İngilizce dersleri vermeye devam etmektedir.

Te'lif eserleri:

1- Arapça'da Edatlar-Lügat ve Filolojik İnceleme, Kalem Yayınları
2- Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi ve Osmanlı Tecrübesi, Nida Yayınları
3- Özgün Düşünüş, Harf Yayınları
4- İslâm Hukukunda İcmâ', Nida Yayınları
5- İslâm Hukukunda Zina ve Recm, Düşün Yayınları
6- Güzel Ahlâk ve Çirkin Davranışlar, Harf Yayınları
7- Siyasal Duruş, Harf Yayınları
8- Hukuk ve Siyaset Üzerine, Harf Yayınları
9- New Ocean Dictionary-İngilizce-Türkçe/ Türkçe-İngilizce Sözlük, Kalem Yayınları
10- New Ocean Dictionary-Ortaöğretim İngilizce-Türkçe/ Türkçe-İngilizce Sözlük, Kalem Yayınları (Cengiz Ensar Sayılan ile birlikte)

Tercüme eserleri:

1- Davet Yolu, Ravza Yayınları (Arapça'dan)
2- İslâm Düşüncesi, Dünya Yayınları (Arapça'dan)
3- Davetçi Müslüman Kadın, Seçkin Yayıncılık (Arapça'dan)
4- Nüzul Sırasına Göre Çağdaş Tefsir, Ekin Yayıncılık (heyet, bazı bölümler, Arapça'dan)
5- İslâm'da Kadının Hukuku, Nida Yayınları (Arapça'dan)
6- Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'ân, Düşün Yayınları (Arapça'dan) (basılmadı)
7- Jelatin, (Gimdes Yayınları, heyet, İngilizce'den)
8- Hilafet, En Büyük Önderlik/ İmametu'l-'Uzmâ, Mana Yayınları (Arapça'dan)
9-İslâm Hukukunda Gaye Problemi, Mana Yayınları (Arapça'dan)

Yayımlanmış bazı makaleleri:

1- İslâm Hukukunda İctihadın Mahiyeti
2- İslâm Hukukunda Sünnetin Konumu ve Önemi
3- İslâm Hukukunda Ürünlerin Helal Olma Şartları
4- İslâm Hukuku Açısından Ürünlerle İlgili Bazı Prensipler
5- İctihad ve Modernite
6- Evlenmek İbadettir
7- İslâm Hukukunda Takiyye (tercüme)
8- İslâm Hukukunda İtaat Kavramı
9- İslâm'da Bazı Temel Kavramlar
10- İslâm'da Birlik ve Tefrika
11- Türkiye'de 'Ulema'nın Yeri
12- Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) Fıkhî Yönü

Bu çalışmayı, fıkıh okumaları ve teorileri üzerine ufkumuzu açan, fıkhın inceliklerini kavramamıza vesile olan ve en önemli noktalarını zihnimize nakşeden çok saygıdeğer
Prof. Dr. Hayrettin Karaman
hocama ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 6
KISALTMALAR 9
ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13
A- Niçin Böyle Bir Çalışma? 15
B- İslâm Hukuku Nedir? 16
C- İslâm Hukukunun Esasları: 19
D- İslâm Hukukunun Kaynakları 21
a- Aslî Deliller: 22
1- Kitab/Kur'ân'ı Kerim: 22
2- Sünnet-i Seniyye: 23
3- İcmâ'-ı Ümmet: 23
4- Kıyas-ı Fukaha: 23
b- Tali Deliller: 24
1- Sahâbe Kavli: 24
2- İstihsan: 24
3- Önceki Şerîatlar: 25
4- Mesâlih-i Mürsele: 26
5- Örf: 26
6- İstishab: 26
7- Berâat-i Asliye: 26
9- Toplumsal Tecrübeler: 27
10- Şüphenin Giderilmesi: 27
11- Kur'a: 28

I. BÖLÜM
İCMÂ'NIN ANLAMI 31
A- İcmâ'nın Sözlük Anlamı 33
B- İcmâ'nın Terim Anlamı 34
a- Müctehid Kimdir? 35
b- Fakih Kimdir? 36
c- İslâm Âlimi Kimdir? 36
C- Kur'ân'ı Kerim'de İcmâ' Kelimesi 37
D- İcmâ'nın Tarihçesi 37

II. BÖLÜM
İCMÂ' İLE İLGİLİ TEMEL MESELELER 41
A- İcmâ'nın Bölümleri 43
a. Nassa Dayalı İcmâ' 43
b. İctihada Dayalı İcmâ' 44
B- İcmâ'nın Gerçekleşmesinin İmkânı 45
a- İcmâ'nın Gerçekleşmesi Mümkündür 46
b. İcmâ'nın Gerçekleşmesi İmkânsızdır 46
C- İcmâ'nın Oluşmasının Şartı 47
a- Yaşayan İslâm müctehidlerinin ittifak etmesi gerekir. 47
b- Bir asrın (bir zamanın) geçmesi gerekir. ... 48
c- İcmâ'ya bütün müctehidlerin katılması gerekir. 48
d- İttifakın açıkça yapılması gerekir. 48
e- İcmâ'nın gerçek ve hükmî olarak gerçekleşmesi lazımdır. 48
D- İcmâ'nın Delil Oluşu 48
a- Kur'ân Âyetlerinden Deliller: 49
b- Sünnet Delili: 50
c- Aklî Deliller: 51
E- İcmâ'nın Dereceleri 52
a-Sarih İcmâ' 52
b- Sükûtî İcmâ' 52
c-Hükmî icmâ' 52
F- İcmâ'yı Kimler Yapar? 53
G- İcmâ'nın Senedi 54
H- İcmâ' Nesh Edilebilir mi? 55
I- İcmâ'nın Sabit Oluşu 56
İ- Sahabenin İcmâ'sına Örnekler 56
J- Mezheplerin İcmâ'ya Bakışı 57
a- Hanefî Mezhebi: 58
b- Şafiî Mezhebi: 58
c- Mâlikî Mezhebi: 58

d- Hanbelî Mezhebi: *58*
e- Zâhiriyye Mezhebi: *59*
f- İmâmiyye Mezhebi: *59*
g- Zeydiyye Mezhebi: *59*

III. BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE İCMÂ' *61*
A- Günümüzde İcmâ' Mümkün müdür? *63*
B- İlmî ve Toplumsal Uzlaşma/İttifak *65*
a- Kolektif İctihad *66*
b-Çoğunluğun İttifakı *67*
c-İttifaklar İcmâ' Sayılır mı? *69*
d- Cumhuru 'Ulema'nın Görüşü İcmâ' Sayılır mı? *72*
e- Fıkıh Kongreleri ve İlmî Birlikler *72*
a- Mecmau'l-Fıkhı'l-İslâmî ed-Duvelî (Uluslararası İslâm Fıkıh Akademisi) *73*
b- Uluslararası/Dünya Müslüman Âlimler Birliği (International Union for Muslim Scholars) *74*
c-Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi (European Counsil for Fatwa and Research) *74*
d-Fetva Komisyonları *75*
e- İslâmî Araştırmalar Merkezi *75*
f-'Ulemâ Meclisleri *75*

IV. BÖLÜM
İCMÂ' İLE İLGİLİ ESERLER *77*
A- İcmâ' Hakkında Yazılmış Müstakil Eserler *79*
B- İcmâ' ile İlgili Faydalanılacak Eserler *79*
a-Türkçe'de Yazılmış Te'lif Eserler: *79*
b- Türkçe'ye Tercüme Edilmiş Eserler: *80*

SONUÇ *81*

KAYNAKÇA *85*

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.e.a.y.	: adı geçen eser aynı yer
a.s.	: aleyhi's-selam (Selam, onun üzerine olsun.)
b.	: bin, ibn (oğul)
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: celle celaluhu. (O'nun şanı yücedir.)
h.	: hicrî
h. nr.	: hadis numarası
Hz.	: Hazreti
İ.Ö.	: İsâ'dan Önce
K.	: kitap
m.	: miladî
mtb.	: matbaa
nşr.	: neşreden, naşir (yayınlayan)
r.a.	: radıyallahu anhu. (Allah ondan razı olsun.)
r. anhum	: radıyallahu anhum (Allah onlardan razı olsun)
rh.a.	: rahmetullahi aleyh (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.)
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem. (Allah'ın selamı ve rahmeti onun üzerine olsun.)
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme, çeviri
ts.	: tarihsiz
v.	: vefatı (ölümü)
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire
y.y.	: basım yeri yoktur
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

İslâm hukuku/fıkıh, asılları itibariyle ilâhîdir. Bundan dolayı, kaynakları yönünden oldukça zengin bir hukuk sistemidir.

Fıkhın birinci ve asıl kaynağını vahiy oluşturur. Vahyi de Allah'ın kitabı Kur'ân'ı Kerim ve Resûlullah (s.a.v.)'ın sahih sünnet uygulamaları teşkil eder. Diğerleri ise, vahye dayalı olan tali kaynaklardır.

Edille-i şer'ıyye/şer'î delillerin "Kitab, sünnet, icmâ' ve kıyas" olarak dört şekilde ifade edilmesi, fıkıhta çok yaygın kullanımından kaynaklanmaktadır.

İcmâ', kitap ve sünnetten sonra bu delillerin üçüncüsü konumundadır. İcmâ'-ı ümmet denilmesi, Muhammed (s.a.v.) ümmetinin âlimlerinin ve müctehidlerinin tamamının ittifakı kastedilmesindendir.

Biz, bu küçük risalede icmâ'nın fıkıhta delil oluşu, yeri ve nasıl işlerlik kazandığını tespit etmeye çalıştık. Kitabı, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşturduk. Giriş bölümünde bu çalışmanın gereği, İslâm hukuku nedir ve İslâm hukukunun kaynaklarının neler olduğu üzerinde durduk. I. Bölümde, icmâ'nın sözlük ve terim anlamları, tarihçesi ve Kur'ân'da geçen şekliyle anlamını ifade etmeye çalıştık. II. Bölümde, icmâ'nın temel meselelerini anlatmaya gayret ettik. Bu bölümde, icmâ' ile ilgili en geniş ve ayrıntılı açıklamaları yaptık. III. Bölümde, günümüzde icmâ' yapılır mı, yapılırsa nasıl gerçekleşir, İslâm dünyasında âlimler tarafından oluşturulan birlik ve teşkilatların tanıtımını yaptık. IV. Bölümde de icmâ' hakkında yazılan müstakil eserler ve Fıkıh Usûlü kitaplarında geçen yerlerini belirttik. Sonuç kısmında ise, günümüzde gerçekleştirilen, icmâ' olabilir mi, şayet olursa

ümmeti bağlayıcı şekilde nasıl gerçekleşir, bu konular üzerindeki görüşlerimizi açıklamaya gayret ettik.

Bu çalışmayla, icmâ' ile ilgili söylenmesi gerekenleri ayrıntılı bir biçimde ilmî olarak izah etmeye gayret ettik. Özellikle genç kesime hitap etmesi hasebiyle dili sade kullanmaya ve bununla birlikte terimleri de korumaya çalıştık. Çünkü terminolojiyi korumak, ilmî çalışmalarda her zaman gerekli olan bir husustur. Ayrıca bazı kavramların açıklamasını dipnotta belirtmeyi uygun gördük.

Bu kitabımızı en ince noktalarına kadar tashih edip redaksiyonunu yapan Türk Dili ve Edebiyatçısı değerli Mahir Kılınç Bey'e, değerli öğrencim Esad Eseoğlu'na ve değerli oğlum Ali Âgâh Çelen'e çok teşekkür ederim. Ayrıca kitabımızı okuma lütfünde bulunup dikkate değer öneriler sunan değerli Biyolog Eda Hallaç Kaçar Hanımefendi'ye müteşekkirim.

Yüce Rabbimiz nasip ederse, İslâm hukukundaki şer'î delillerinden "Kitab, Sünnet, kıyas, mesâlih-i mürsele ve örf" delillerini de bu şekilde seri olarak çıkarmaya çalışacağız.

İlgilenenlere bir fikir vermesini ve yardımcı olmasını ümit ederiz.

30.10.2010, İstanbul
Mehmet Çelen

GİRİŞ

A- Niçin Böyle Bir Çalışma?

Modernitenin; fertleri ve toplumları, hatta inançları, değerleri, örfleri ve gelenekleri hallaç pamuğu gibi savurduğu şu asrımızda, insanımızın kendi değerlerine dönüşünü ve sahiplenişini sağlayacak her çeşit çalışma, çok gerekli bir hale gelmiştir.

Bilinçli, donanımlı, geleceği kuşatan gençlerin yetişmesi ancak bilgi ve marifetle gerçekleşir. İlme yönelmeyen, ilme sarılmayan ve ilimle yaşamayan hiçbir çalışma başarıya ulaşamaz. İnandığı dinin esaslarını bilmeyen ve bu bilinci zihninde taşımayan hiç kimse de onlara sahip çıkamaz ve onları koruyamaz.

Günümüz gençliğinin içine düştüğü bunalımlar, buhranlar, sıkıntı ve ıstıraplar hep asıllarını bilmemekten, köklerini unutmaktan ve onlardan uzaklaşmaktan ötürü meydana gelmektedir. Eğer ilimsizlikten ve benlikten uzaklaşma böyle devam ederse içinde yaşadığımız toplumu, hiç uzak değil, çok yakın bir zamanda büyük felaketler ve çöküşler beklemektedir.

Vahşi kapitalizmin sömürü ağlarının toplumu ilikle-rine kadar bir ahtapot gibi sardığı, her şeyin madde ve para boyutuyla değerlendirildiği, paranın tanrılaştırıldığı, para için her türlü rezaletin, pisliğin ve çirkinliğin yapıldığı bir toplum elbette çökmeye mahkûmdur. Kapitalizmi hayat felsefesi olarak kabul eden Batı, günümüzde çökmeye yüz tutmuştur. Fertlere ve toplumlara huzur, barış ve mutluluk getirememiştir. Fertler, yığınlarca psikolojik sorunlar ve psikiyatrik olaylar yumağı altında ezilip kalmaktadır. Kadın, kadınlığını; erkek, erkekliğini; genç, gençliğini ve çocuk da çocukluğunu yaşayamamaktadır. Her cins, yaratılış gayesinden uzaklaşmış; kendisi olmayan bir başkasını yaşamaktadır. Tabii ki, bu da problemlerin gün geçtikçe artarak devam etmesine neden olmaktadır. Batı'nın büyük çoğunlukla egemen olduğu veya nüfuzu altında tuttuğu İslâm dünyasında da durum, maalesef benzer bir konumda bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Batı, kendi toplumlarını ifsat ettiği gibi bu bölgeleri de ifsat etmeye çalışmış ve çalışmaktadır.

Bu yoğun Batılılaşma eğiliminin baskıları altında bulunan fertlerimizin ve toplumumuzun bilinçlenmesine ve bilgilenmesine yardımcı olacak bu tür çalışmalar, her zaman olması ve yapılması gereken çalışmalardır.

"İslâm'ın Temel Kaynakları"nı oluşturan serinin **icmâ'** kısmını inceleyen bu eser, dört bölümden oluşmuştur:

I. Bölümde, önce icmâ'nın sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmuş, tarihçesinden bahsedilmiş; Kur'ân ve sünnette bahsediliş biçimi göz önüne alınmış, daha sonra mezheplerin yaklaşımı sergilenmiştir.

II. Bölümde, icmâ' ile ilgili temel konulara ağırlık verilmiştir. İcmâ'nın bölümleri, imkânı, delil oluşu, dereceleri, senedi, neshi, sabit oluşu gibi konular yanında icmâ'yı kimler yapar konusu da işlenmiştir.

III. Bölümde, günümüzde icmâ'nın mümkün olup olmadığı, ilmî ve toplumsal uzlaşmanın gereği, kolektif ictihadın ne olduğu, var olan fıkıh kongreleri ve icmâ'nın bağlayıcılık durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

IV. Bölümde, icmâ' hakkında yazılmış müstakil eserler ve icmâ' ile ilgili olarak

faydalanılacak eserler üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümüyle de bu mütevazı çalışma tamamlanmıştır.

Böylece İslâm hukukunun delillerinden olan icmâ', ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; bununla ilgili zihne takılabilecek sorulara ve konulara cevap verilmeye çalışılmıştır. İcmâ' ile ilgili kaynaklarımız güncellenmiş ve icmâ'nın hayatta kullanılma imkânları sorgulanmıştır.

İşte elinizdeki bu eser, gençlerimizi bilgilendirmek ve gençlerimizde doğru düşünce birikimi sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca, genç insanımıza inancının esaslarını, bazı değerlerini ve İslâm'ın bir din olarak hayat tarzının usullerini bilmesi açısından bir kapı aralamasına yardımcı olacaktır.

B- İslâm Hukuku Nedir?

İslâm, din olarak bütün insanlığa gönderilmiştir. İlk peygamber Hz. Âdem (a.s.)'den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar gönderilen tek dinin adı İslâm'dır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah katında tek din İslâm'dır."[1] İnsanların, yalnızca bir olan Allah'a kul olmalarını sonunda da dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmalarını amaç edinir. İşte bu dinin hukuk sistemine, literatürümüzde **"fıkıh", "İslâm fıkhı"** veya günümüz deyimiyle **"İslâm hukuku"** adı verilir.

Burada, özetle fıkıh ile hukuk, fıkıh ile şeriat arasındaki ince farka değinmeden geçmek istemiyoruz.

Fıkhın sözlük anlamı; anlamak, kavramak ve idrak etmektir.

İmam Ebu Hanife (rh.a.)'nin tanımıyla fıkıh: "Kişinin kendi lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir."[2] Bir Müslüman'ın, öncelikle dünya hayatındaki sorumluluklarını ve yükümlülüklerini bilmesidir. Yine dünyada kendi âhiretini ihya edecek bilgilere sahip olmasıdır.

İmam Şafiî (rh.a.)'ye göre ise fıkıh: "Dini delillerden yola çıkarak ameli hükümleri bilmektir."[3]

İbn Haldun'un tanımına göre fıkıh: "Farz,[4] haram,[5] nedb,[6] kerahet[7] ve helallik noktasında mükelleflerin[8] fiillerindeki Allah'ın hükümlerini bilmektir."[9]

Hukuk kavramında ise bu tanımlar söz konusu değildir. Bu yüzden tek başına hukuk kelimesini kullanmıyor, isim tamlaması olarak "İslâm hukuku" diyoruz.

Hukuk kelimesini biraz daha incelersek şu esasları görürüz. Hak ve hukuk, toplumumuzda hemen hemen herkesçe az çok bilinen kavramlardır. Her ikisi de aynı

---

1 Âl-i İmran, 3, 19.
2 Molla Hüsrev, *Mir'atu'l-Usûl,* c. I, s. 44; *et-Tavdih li-Metni't-Tankīb*, c. I, s. 10.
3 el-Mahallî, *Şerhu Cem'u'l-Cevami*, c. I, s. 32; *Mir'atu'l-Usûl*, c. I, s. 44; *el-Medhal ila Mezhebi Ahmed,* s. 58.
4 **Farz:** Allah'ın yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir.
5 **Haram:** Allah'ın yapılmamasını emrettiği, ondan kaçınmayı kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir.
6 **Nedb:** Kitab ve Sünnet'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve terk edilmesini kötü görmediği fiildir.
7 **Kerahet:** Kitab ve Sünnet'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir.
8 **Mükellef:** Dine muhatap olan akıllı, ergen ve yükümlülük sahibi kişidir.
9 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, s. 416, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1423 h./2002 m.

kökten gelen ve Arapça olan bu kavramların köklerinde aynı anlam vardır. Gerçek, doğru, hakikat ifade eden 'hak' kelimesi, aynı zamanda Allah'ın bir ismidir. Gerçek ve doğrulardan yana, Allah ile beraber olunması ve Allah'ın hak isminin yeryüzünde tecelli etmesidir.

Hukuk ise, sözlük anlamı olarak hak kelimesinin çoğuludur. Günümüzde ise terminolojik bir anlam kazanmış ve bir ilmî disiplinin adı olmuştur. Kısaca, toplumdaki düzeni sağlamak üzere oluşturulmuş kuralların bütününe denir. Bu hukuk sistemi, dayandığı yere, inanç sistemine ve esaslara göre şekillenir. Örneğin: Roma hukuku, İslâm hukuku, Hıristiyan hukuku, Yahudi hukuku, beşeri hukuk ve ilahî hukuk gibidir. Böylece hukuk, toplumdaki hakları dağıtan, hakka ve hakkaniyete göre insanlar arası ilişkileri düzenleyen, doğruluk ve adaletin yerleşmesini ve uygulanmasını sağlayan bir sistemdir. Bunun zıddı olarak da haksızlığı önleyen, zulüm ve adaletsizliğin önüne geçen ve bu tür kötülükleri ortadan kaldıran bir fonksiyon icra eder.

İslâm'daki değişmeyen hükümlere **"şeriat"** veya **"Allah'ın şeriatı"** ya da **"İslâm şeriatı"** diyoruz. Örneğin: "Beş vakit namaz kılmak farzdır.", "Ramazan ayında oruç tutmak farzdır.", "Müslüman hanımların başını örtmeleri ve örtünmeleri farzdır.", "Zengin olan Müslümanların zekât vermeleri farzdır.", "Zina etmek haramdır.", "Faiz alıp vermek, faiz yemek haramdır." ve "Kumar oynamak haramdır." gibi hükümler Allah'ın şeriatının değişmez hükümleridir ve kıyâmete kadar geçerlidir. Ama fıkha dayalı hükümler, büyük çoğunlukla

insanların günlük yaşamını ilgilendirdiği için ve insanların hayat tarzları, talep ve tercihleri değişik olduğu için değişmekte; bu değişikliklerden ötürü farklı hükümler getirislmektedir.

İslâm hukuku, asılları itibariyle Allah'a dayanır. Allah ile insanlar arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi insan ile ailesi, komşuları ve toplum arasındaki ilişkileri de düzenler. Hatta çevresiyle, kâinatla ve içindekilerle, hayvanlar, bitkiler, sular ve havayla olan ilişkisini de düzenler.

Yüce Allah, ilk insan Âdem (a.s.) ile birlikte bu düzenlemeleri peygamberler ve onlara gönderdiği kitaplar ve sahifelerle yürürlüğe koymuştur.

Bundan dolayı, Allah'tan sonra peygamberlere ve kitaplara iman, akidenin/inancın temel taşlarından biri olmuştur.

Bu çerçevede hukuk ile iman arasında çok yakın ilişkiler vardır. Müslüman bir fert, hukuk kurallarını uygularken aynı zamanda imanın esaslarını da yerine getiriyor demektir. Bu noktadan hareketle bir Müslüman ferdin İslâm hukukunu hayatında yaşaması ve uygulaması, dini yaşamının ayrılmaz bir parçası olmaktadır.

İslâm hukukunun ilahî olması, birçok esası da beraberinde ortaya çıkarmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

C- İslâm Hukukunun Esasları:

1-İslâm hukukunun yegâne ve tek şâri'i[10] Allah'tır. Asıl hâkimiyet ve kanun koyuculuk Allah'a aittir.

2-Birinci madde esas olmak üzere, O'nun peygamberleri ve Müslüman yöneticiler birtakım hukukî düzenlemeler yapmışlardır. Her zaman da düzenleme yapma yetkileri olmuştur.

3-İslâm hukuku, bütün ilişkilerde adalet ve iyiliği esas alır; zulüm, haksızlık ve kötülüğü yasaklar.

4-İslâm hukuku, düzenlemelerde âhiret hayatını esas alır; birtakım suçlar ve günahlar, cezalarını âhirettteki hesaplaşmada alır.

5-Müslüman bir fert, İslâm hukukunun kurallarını uygulamak suretiyle ibadet etmiş olur. Bu kuralları uygulamaması, isyan ve günah olarak kabul edilir.

6-İslâm Hukuku, insanın sadece dünya hayatı mutluluğunu değil, aynı zamanda âhiret hayatı mutluluğunu da esas alır.

10 **Şari':** Kanun koyucu, sistem koyan. İnsanların hayatlarını düzenleyen kanun ve esasları belirleyen, bu çerçevede din ve sistem oluşturan.

7-İslâm hukuku, ferdin kendisiyle, toplumla, eşyayla, tabiatla, hayvanlarla ve yaratıcısıyla olan ilişkilerini düzenler; kurallar koyar ve bütün bunları bir sisteme bağlar.

8.İslâm hukuku, insanı "eşref-i mahlûkat/yaratılmışların en üstünü" kabul eder. Bu yüzden düzenlemeleri insanın onurunu koruyacak bir şekilde yapar, temel hak ve hürriyetlerini bu çerçevede korur.

9.İslâm hukuku; kâinatın, yerin ve göklerin, içindeki her şeyin, canlıların ve hayvanların insanın emrine verildiği gerçeğiyle hareket eder ve düzenlemeleri bu şekilde yapar.

Bu temel maddeler çoğaltılabilir. Bizim burada asıl maksadımız, İslâm hukuku ile beşeri hukuk sistemleri arasındaki temel ayırıcı özellikleri ortaya koymaktır.

İslâm hukuku Allah'ın hükümlerine dayanırken, beşeri hukuk sistemleri insana ve sırf insan aklına dayanır. Bu noktada insan ve insan aklı, tamamıyla putlaştırılmakta ve mutlak bir varlık olarak görülmektedir.

Bir taraftan İslâm hukukunun esasını, insanı ve kâinatı yaratan Allah koyarken diğer taraftan beşeri hukukun esasını yaratılmış insan koymaktadır.

İslâm hukuku, âhiret hayatını esas alırken beşeri hukuk sistemleri sadece bu dünya hayatını dikkate alır. Zaten beşeri hukuk sistemlerinin 'âhirete iman' diye bir meselesi de yoktur.

İslâm hukuku, insanın hem madde hem de ruh dünyasıyla alakalı işlerini düzenler. Beşeri hukuk sistemleri ise insanın sadece maddi hayatını göz önüne alarak düzenlemeler yapar. Ruh dünyasını görmezlikten gelir ve dikkate almaz.

Görüldüğü üzere İslâm hukuku, insanın inanç sistemiyle bütünleşerek tam anlamıyla hayatını düzenlemekte; âhirete hazırlıkta iyi bir insan modeli ortaya çıkarmaktadır. İyi bir vatandaş değil, iyi bir insan… Sadece kendi ülkesine, kendi vatandaşlarına değil, bütün insanlığa ve her şeye iyi ve faydalı olan bir model… Tabiatın ölçüsünü bozmayan, havayı ve suyu kirletmeyen,

ormana ve yeşile zarar vermeyen, hayvanlara bakıp onları gözeten, onlara merhamet edip iyilik eden, bütün insanlara merhametle, şefkatle muamele eden ve güzel davranan iyi bir örnek… **Yalan söylemeyen, aldatmayan, isyana ve günaha yönelmeyen, kötülüklerden kaçınan, kötü davranışta bulunduğu zaman hemen tövbe eden güzel bir insan modeli oluşturur.**

İşte İslâm hukukunun insana kazandırdıkları arasında en önemlileri: Yücelik, şeref, değer ve onurdur. İnsan olmanın bütün özelliklerini ve gereklerini yerine getirmektir. İnsanî değerlerimizi hayatımızda, ailemizde, toplumumuzda ve dünyanın her yerinde yaşamaktır. İnsan, bütün bu güzelliklerin ve iyiliklerin kaynağını Allah'tan almaktadır.

D- İslâm Hukukunun Kaynakları

Çoğunlukla İslâm âlimleri, İslâm hukukunun kaynaklarını "edille-i şeriyye/şer'î deliller"i dört olarak belirtirler. Bunlar: Kitab, Sünnet-i Seniyye, icmâ'-ı ümmet ve kıyas-ı fukahadır. Bunlara "aslî/asıl olan deliller" diyoruz. Bazı ihtilaflar olsa da genelde bu dört delil üzerinde ittifak sağlanmıştır. Bunlardan başka delil olarak değerlendirilenler de vardır. Bunlara da "tali deliller" adını veriyoruz. Ama bunlar üzerinde diğerleri gibi pek ittifak sağlanmamıştır.

Burada delilin ne olduğunu ve onunla ilgili açıklanması gerekenleri belirtmeye gayret edelim. Sözlükte delil: Yol göstermek, kılavuzluk etmek, irşat etmek, haber vermek anlamlarında yol gösteren, doğru yola ve doğru sonuca götüren demektir. Terim olarak da: Bir meselenin ve bir hükmün ispat edilmesini veya bir sonucun ortaya çıkarılmasını sağlayan vasıta anlamına gelir. Delil, üzerinde doğru düşünmek suretiyle doğru sonuca ulaşılması mümkün olan şeydir. Kişiyi kesin bilgiye ulaştırır.

Şer'î delil, İslâm dininin esas aldığı delildir. Bu deliller de aklî ve naklî deliller olmak üzere ikiye ayrılır.

Aklî delil: İslâm âlimlerinin aklını kullanarak ve zihinsel faaliyette bulunarak görüş ve fikirlerini açıklamaları sonucu oluşan delillerdir.

Naklî delil: Nesilden nesle aktarılan Kitab, Sünnet ve bunlara dayanan delillerdir.

Şer'î delilleri sıralarsak şöyle ifade edebiliriz:

a- Aslî Deliller:

1- Kitab/Kur'ân'ı Kerim
2- Sünnet-i Seniyye
3- İcmâ'-ı Ümmet
4- Kıyas-ı Fukaha

b- Tali Deliller:

1- Sahabe Kavli
2- İstihsan
3- Önceki Şeriatlar
4- Mesâlih-i Mürsele
5- Örf
6- İstishab
7- Sedd-i Zeraî
8- Berâat-i Asliye
9- Toplumsal Tecrübeler
10- Şüphenin Giderilmesi
11- Kur'a

Burada bu delillerin tamamıyla ilgili kısa açıklamalar, tanımlar ve gerektiğinde örnekler vermemiz faydalı olacaktır.

a- Aslî Deliller:

1- Kitab/Kur'ân'ı Kerim:

Fıkıh kitaplarında, genellikle "Kitab" veya "Mushaf" ismiyle geçen kelimeler ile Kur'ân'ı Kerim kastedilmektedir.

Kur'ân'ı Kerim, Yüce Allah (c.c.) tarafından Cebrail (a.s.) aracılığıyla son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e 22 yıl 2 ay 22 günde aşama aşama vahiy olarak Arapça indirilen son kitaptır. Kur'ân'ı Kerim'in hem manası hem de Arapça olan lafzı vahiydir. Toplam 114 sûre[11] ve 6238 âyetten[12] oluşmaktadır. O, bütün insanlara ve toplumlara iki cihan mutluluğunu sağlamak, insanları sapıklıktan hidayete götürmek ve onlara doğru yolu göstermek üzere indirilmiştir.

2- Sünnet-i Seniyye:

Hz. Peygamberin (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleridir. Takrir, Hz. Peygamberin (s.a.v.), görüp doğru kabul ederek sustuğu hususlardır. Bize kadar sahih bir rivayetle gelen haberler, Rasulullah (s.a.v.)'ın sahih sünnetini ve uygulamalarını oluşturur. Daha çok sünnet-i seniye, Kur'ân'ı açıklayan, tefsir eden, oradaki emirleri uygulayarak tatbik eden bir yol çizer.

Örneğin: Son peygamberin kendi ümmetine namaz kılma şekillerini öğretmesi, orucun nasıl tutulacağı, hac ibadetinin esasları, İslâm devletinin nasıl yönetileceği gibi hususlardaki uygulamaları ve sözleri sünneti oluşturmaktadır.

3- İcmâ'-ı Ümmet:

Ümmet-i Muhammed'in âlimlerinin dine ait bir meselede icmâ' yapmasıdır. Zaten bu kitabımızın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu konuyu, elinizdeki kitapta ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

4- Kıyas-ı Fukaha:

Fakihlerin kıyasıdır. Kıyas, karşılaştırma yapmak demektir. Terim olarak da: Hükmü bilinmeyen bir meselenin hükmünü, hükmü bilinen bir meselenin hükmüne ortak illetten dolayı benzetmektir. Örneğin: pirincin hükmünü, buğdaya benzetmek gibidir.

Bu konuda daha açıklayıcı bir örnek verebiliriz. Şarap içmenin haram/yasak olduğu hükmü, Kitab ve Sünnet'te açıkça belirtilmiştir. Şarabın haram kılınış

11 **Sûre:** Kur'ân'ı Kerim'de yer alan ve âyetlerden oluşan 114 bölümden her birine denir. Asr sûresi, Bakara sûresi, Fatiha sûresi gibi.
12 **Âyet:** Kur'ân'ı Kerim'de yer alan sûreleri oluşturan cümle veya cümle topluluklarından her birine denir.

sebebi, sarhoş edici oluşu ve insanın aklını kullanmaya engel olmasından dolayıdır. Konyak, rakı, şampanya gibi içkilerin hükmü Kur'ân ve Sünnet'te geçmemiştir. Bu içkiler de şarap gibi, insanı sarhoş etmekte ve aklını kullanmasına engel olmaktadır. Sarhoş edicilik ve aklın kullanılmasına engel olma gibi ortak sebepten dolayı bu içkilerin de şaraba kıyas ederek haram olduğunu söylememiz, kıyas delilini kullanmamız demektir.

Bunlar usûl-i fıkıhta aslî deliller olarak kabul edilir.

b- Tali Deliller:

1- Sahâbe Kavli:

Sahâbe, Hz. Peygambere (s.a.v.) iman eden, onunla bir süre kalıp sohbet eden ve iman üzere vefat eden kimsedir. Sahâbe âlimlerinin verdiği fetvalar, onların ictihadları, ilmi görüşleri de delil olarak kabul edilmiştir. Ancak bunu bir kısım âlimler kabul etmiş, bir kısmı da kabul etmemiştir.

Örneğin: Sahabeden Abdullah b. Mesud (r.a.)'un, kadınların hayız (temizlik) süresinin en az üç gün olduğu, Mü'minlerin anası Hz. Aişe (r.a.)'nin hamilelik süresinin iki yıldan bir an bile fazla olamayacağı görüşü böyledir.

Sahabe görüşünü delil kabul edenler, sahabelerin din ile ilgili görüşlerinin mutlaka peygamberden duydukları bir bilgiye dayandığını ileri sürerler.

2- İstihsan:

İslâm âliminin, birbirine benzer meselelerden biri hakkında genel hükmü almayarak daha kuvvetli bir sebep olduğu için ayrı bir hüküm vermesidir. Yani bir kıyastan, ondan daha kuvvetli olan bir kıyasa dönmesidir.

Örneğin: Selem sözleşmesi,[13] peşin para karşılığında belirli nitelikteki malın zimmette sabit bir borç olduğu kabul edilerek ve ileride teslim edilmek üzere satılması demektir. Bu ise kişinin halen sahip olmadığı bir

13 **Selem sözleşmesi:** İslâm ticaret hukukunda peşin para, vadeli teslim olarak işlem gören sözleşmelerdir.

şeyi satması türünden bir sözleşmedir. Bu konuda iki hadis-i şerif bulunmaktadır. Bunlardan birisi genel niteliktedir ve sözleşmenin geçersizliğine hükmetmektedir. Hz. Peygamber Hakîm b. Hizâm'a hitaben: *"Sahip olmadığın bir şeyi satma!"*[14] buyurmuştur. İkinci hadis-i şerif ise özel niteliktedir ve bu sözleşmenin caiz olduğunu göstermektedir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde, Medinelilerin meyveleri için bir veya iki yıllığına selem sözleşmesi yaptıklarını gördü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Selem yoluyla satış yapan, bunu belirli ölçüye, belirli tartıya göre ve belli bir süre tayin ederek yapsın."*[15] Bu hadise dayanarak fakihler, selem sözleşmesinin geçersiz sayılmasını icap ettiren nasstan[16] ayrılarak özel nassa göre hüküm vermişler ve selemi caiz görmüşlerdir.[17]

Günümüzde bir daire satın alırken peşin para ödeyip bir ya da iki yıl sonra daireyi teslim almak bu kabilden bir satış işlemi olup caizdir.

3- Önceki Şerîatlar:

İlk peygamberden son peygambere kadar gelen dinin adı yalnızca İslâm olmuştur. Ancak bu peygamberlerin uygulamaları, kendi kavimleri için farklılıklar arz etmiştir. Kur'ân'da adı geçen peygamberler olduğu gibi, adı geçmeyen peygamberler de gelip geçmiştir.

Bu uygulamaların bir kısmı Kur'ân'da ve sünnette zikredilmiştir. Bunlardan hükmü geçersiz olanlar (neshedilenler), hükmü devam edenler (neshedilmeyenler) ve hükmü hakkında bir açıklamada bulunmayanlar olarak üçe ayrılır. Neshedilenlere örnek olarak kıblenin değiştirilmesi, neshedilmeyenlere örnek olarak namaz, oruç ve haccı zikredebiliriz.

Hükmü hakkında açıklamada bulunulmayan hükümler, ihtilaflıdır.

14 Ebû Davud, K. el-Buyû', 70.
15 Ebû Davud, K. el-Buyû', 57; Nesâî, K. el-Buyû', 63.
16 **Nass:** Kur'ân ve sünnet/hadis-i şerif demektir. İkisine birden veya ayrı ayrı da her birine nass denilir.
17 Şa'ban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), s. 183, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

Kur'ân ve sünnette zikredilmeyen önceki şeriat hükümleri, doğruluğunu ve yanlışlığını tespit etmek mümkün olmadığından kendilerine güvenilmez ve onlarla amel edilmez.

4- Mesâlih-i Mürsele:

Mesâlih; maslahatlar, faydalar, menfaatler ve yararlı işler anlamına gelir. Istılah/terim anlamı ise şer'î/dini bir delil olmadığı halde, faydalı görülen hususlar ve hükümlerdir.

Kur'ân'ı tek mushaf haline getirmek veya para basmak gibi. Bunların hükümleri nassta bulunmadığı halde, Müslümanların faydasına olan işler olmuştur.

5- Örf:

İnsanların alışageldikleri, işlerini yürütmek üzere asıl kabul ettikleri ve selim akıl sahipleri yanında güzel kabul edilen söz ve davranışlardır. Bunlara teamüller diyoruz. Ancak örf ile âdeti birbirine karıştırmamak gerekir.

Örf, güzel ve iyi olan her şeyi kapsamına almasına rağmen âdet ise hem iyi hem de kötü olabilir. İslâm hukuku, iyi âdeti delil olarak kabul eder; kötü ve çirkin olan âdetleri ise reddeder.

6- İstishab:

Değiştiğini belirten bir delil ortaya çıkmadıkça herhangi bir durumun devam ettiğini kabul etmektir. Başka bir ifadeyle, varlığı sabit olan bir hüküm ve durumun, geçmişte ve hâlihazırda da var sayılmasıdır.

Örneğin: Ölüp ölmediği bilinmeyen bir şahsın, şu anda hayatta olduğu istishab deliliyle bilinir. Karı kocanın nikâhlarının devam ettiği, aksi bir haber gelinceye kadar kabul edilir.

7-Berâat-i Asliye:

Herhangi bir hükmün delili yoksa akıl yönünden ve tabiî olarak o hükmün yokluğuna delil olur. Örneğin: Bir insana isnat edilen suçtan dolayı suçlu sayılamayacağı, o suç ispat edilinceye kadar suçsuz sayılacağı esasıdır. Bu kaide Mecelle'de "Berâet-i zimmet asıldır." diye ifade edilir.

8- Sedd-i Zeraî:

Sed, kapamak, tıkamak, önlem almak anlamlarına gelir. Zeraî ise vesileler, araçlar anlamını ifade eder. Istılah anlamı ise, harama, kötülüğe giden yolların kapatılmasıdır. Bu hükümler, zararlı, fasid, haram ve kötülük olabilir. Örneğin: Zinaya götüren halvet, mahremi olmayan bir kadınla kapalı veya ıssız bir yerde baş başa kalma hadisesinin haram kılınışı gibi.

Bir de iyiye, hayra götüren yolların açılması hadisesi var ki buna da "feth-i zeraî" adını veriyoruz. Bu durum, faydalı sonuçlar doğurur.

9- Toplumsal Tecrübeler:

Toplumsal tecrübeler de şer'î/dini hükümlerin tespit edilmesi noktasında delildir. Hz. Peygamber, önceleri kişiye kendi çocuğunu emziren hanımı ile cinsel ilişkisini yasaklamak istemiş; ancak Rum ve Fars toplumlarının tecrübelerinden hareketle bu isteğinden vazgeçmiştir. Aslında böyle bir isteği de yine önemli bir maslahat gereği gerçekleşmiştir.[18]

10- Şüphenin Giderilmesi:

Herhangi bir konuda, öncelikli olarak şüpheyi giderdikten sonra harekete geçmenin söz konusu olduğu durumdur.

Bir davada akrabalar şahit olarak bulunuyor ve davayı olumsuz olarak etkiliyorsa o davada akrabaların şahit olarak dinlenmemesi gerekir. Böylece şüpheye sebebiyet veren durum ortadan kaldırılır.

18 Bigiyef, Musa Cârullah, *Kur'an-Sünnet İlişkisinde Farklı Bir Yaklaşım Kitâbu's-Sünne* (trc. Mehmet Dönmez), s. 138, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

11-Kur'a:

Kur'a delili, bir delil olmaktan çok bir adalet aracı olarak değerlendirilir. Tarafları, hâkimin tarafsızlığına emin kılmak için kullanılır.

Aslında daha başka tali deliller de mevcut olmasına rağmen burada bu kadarıyla yetiniyoruz.

Böylece İslâm hukukunun kaynakları görüldüğü üzere, aslî/asıl ve talî/ikinci deliller olarak ikiye ayrılmıştır:

Aslî delil, vahiydir.[19] Vahiy, **"vahy-i metlüv"** ve **"vahy-i gayri metlüv"**den oluşur. Bunlar da: Kur'ân ve tevatür[20] derecesindeki sahih sünnet[21] uygulamalarıdır.

Talî deliller: İcmâ', kıyas, sahih sünnet, re'y/ictihad, maslahat, mesalih-i mürsele, istihsan, ıstıshab ve diğerleridir. Talî deliller, görüldüğü gibi birinci kaynağa dayanır; onunla delil olma özelliğini kazanır. Çünkü bütün deliller, esas kaynaktan doğar ve onunla gelişir. Bunlar, tümüyle İslâm hukukunun kaynaklarını oluşturur.

Vahy-i Metlüv: Okunan vahiydir ki, bu da Kur'ân'ı Kerim'dir.

Vahy-i Gayri Metlüv: Bu okunmayan, lafızları bulunmayan vahiydir. Yalan söylenmesi mümkün olmayacak bir şekilde, nesilden nesile tevatür yoluyla aktarılan vahiydir. Beş vakit namaz, beş vakit namazın kılınış şekli, hac ibadetinin yapılış biçimi gibi.

Rasulullah (s.a.v.)'ı gören Ashab-ı Kiram,[22] bu esasları kendinden sonra gelen Tabiîn[23] nesline, onlar da kendinden sonra gelen Tebeuttabiîn[24] nesline aktarmış; böylece bu sadık haber nesilden nesile günümüze kadar korunarak gelmiştir. Bugün biz, Rasulullah (s.a.v.)'ın

"Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız, öylece kılınız." hadisini, bu şekilde tevatür yoluyla gelen uygulamalardan öğreniyoruz. Çünkü bizlerin Rasulullah (s.a.v.)'ın nasıl namaz kıldığını görme imkânımız yoktur. Aramızdan, yaklaşık on beş asırlık bir süre geçmiştir. Ancak bu uygulamaları, tevatür yoluyla bize kadar gelen haberlerle sahih olarak bilmekteyiz.

19 **Vahiy:** Allah (c.c.) tarafından peygamberlere gönderilen ilahî esasların, emir ve yasakların tamamına denir.

20 **Tevatür:** Normalde yalan üzerinde birleşmesi mümkün olmayan bir topluluğun yine aynı özellikleri taşıyan başka bir topluluğa nesilden nesile aktarma yoluyla yaptığı rivayettir.

21 **Sahih sünnet:** Peygamberimize kadar ulaştığı kesin ve sahih delillerle bilinen ve peygamberimizin söylediği sözler, uygulamalar, fiiller ve takrirlerdir.

22 **Ashab-ı Kiram:** Peygamberimizle dostluk ve arkadaşlık etmiş, onu Müslüman olarak görmüş ve Müslüman olarak vefat etmiş kişilerdir. Bu çoğul kelime olup, tekiline "sahabî" adı verilir. Sahabe'de çoğul anlam ifade eder. Bunlara birinci nesil veya altın nesil denir.

23 **Tabiîn:** Peygamberimizin ashabını Müslüman olarak görmüş ve onlarla dostluk etmiş kimselere denir. İkinci nesil kimselerdir.

24 **Tebeuttabiîn:** İkinci nesil olan Tabiîn'i Müslüman olarak görmüş ve onlarla dostluk etmiş kimselere denir. Bunlar üçüncü nesil sayılırlar.

I. BÖLÜM
İCMÂ'NIN ANLAMI

A- İcmâ'nın Sözlük Anlamı

İcmâ', köken itibariyle Arapça bir kelimedir. Asıl olarak **(c-m-a')** kök harflerinden oluşur. Türkçe'de, "toplamak, toplanmak; bir araya gelmek, bir araya getirmek; birleştirmek; biriktirmek; birlik oluşturmak; azmetmek; kastetmek"[1] anlamlarına gelir.

Bugün, günlük konuşmalarımızda sıkça ve yaygın olarak kullandığımız bazı kelimeler bu kökten gelmektedir. Örneğin:

"**cami**: Toplayan, cem eden, ibadet yeri",

"**cem**: Toplama, bir araya getirme",

"**cemaat**: Toplum, topluluk",

"**cemiyet**: Birlik; dernek; parti",

"**cima'**: Birleşme, birleşim; cinsel birleşme",

"**ictima'**: Toplanma, bir araya gelme",

"**ecmaîn**: Hepsi, tamamı" Bu ifadeyi, dualardan sonra çokça kullanırız.

"**Cuma'**: Toplanma; toplamı; Cuma günü",

"**mecmuu**: Hepsi, toplamı, bütünü"

"**cemiî**: Hepsi, tamamı, bütünü" gibi kelimelerdir.

İcmâ' kelimesi ise sözlükte **"ittifak etmek, icmaya varmak, bir görüşte fikir birliğine varmak; anlaşmak; ortak bir karara varmak; azmetmek"**[2] anlamlarına gelir.

"Bir işte Müslümanlar icmâ' etti." demek, "Bir konuda görüşlerini birleştirdiler, aynı kanaate ve fikre sahip oldular." demektir.[3]

---

1 Isfehanî, Rağıb, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*, s. 201, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 1413 h./ 1993 m.; Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahât ve'l-Furuki'l-Luğaviyye,* s. 338, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1419 h./1998 m. II. Baskı; Mustafa, İbrahim-Zeyyat, Ahmet Hasan-Abdulkadir, Hamid-en-Neccar, Muhammed Ali, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* c. I, s. 135, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982 (2 cilt); Karaman, Hayreddin-Topaloğlu, Bekir, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus,* s. 49, Yılmaz Ofset Basımevi, İstanbul, 1970 V. Baskı; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* s. 127, Dağarcık Yayınları, İstanbul, ts.

2 *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân,* s. 201; *Mu'cemu'l-Vasît,* a.y.; *Arapça Türkçe Yeni Kamus,* a.y.; Arapça-Türkçe Sözlük, s. 127-128.

3 *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân,* s. 201.

B- İcmâ'nın Terim Anlamı

İcmâ'nın terim olarak genel geçer tanımı şöyledir:

"Hz. Peygamber'den sonraki herhangi bir çağda amelî bir meselenin dini hükmü üzerinde İslâm müctehidlerinin tamamının birleşmesi, aynı fikre sahip olmasıdır."[4]

İbn Haldun, icmâ'yı şöyle tanımlamıştır: "İcmâ', ancak dini bir işte ictihadı sarfetmektir."[5]

Ca'ferî âlimlerden Âyetullah El-Mişkinî de: "İcmâ', bir asırda İslâm âlimlerinin tamamının hatta İmam (a.s.)'ın dini işlerden birinde ittifak etmeleridir."[6] şeklinde tarif etmiştir.

Musa Carullah Bigiyef de: "İcmâ', ilim ehlinin üzerinde ihtilaf etmeyeceği bir hükümde birleşmesidir."[7] demiştir.

Büyük bir çoğunlukla İslâm âlimleri, bu tarz icmâ'nın delil olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Delil oluşu demek, "bu şekilde alınan hükümlerin ve kararların bütün Müslümanları bağlayıcı olmasıdır" demektir.

İlk tanım üzerinde bir değerlendirme yaptığımızda şu hususları göz önünde bulundurmamız gerekir:

Tanımda geçen, "*peygamber devrinden sonra olması*" çok önemli bir hususdur. Çünkü peygamber döneminde, mü'minlerin arasında peygamberin kendisi var olduğundan böyle bir şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu konuyu, tarihçe bölümünde daha geniş bir şekilde açıklayacağız.

İcmâ'nın aynı asırda olması gerekir ki o asırda yaşayan âlimlerin görüş birliği ve ittifakının gerçekleşmesi mümkün olsun.

Dini/şer'î ameli bir hüküm olması gerekiyor. İcmâ' yapılacak bir mesele, hayatın kendisiyle, muamelatla, sosyal, hukukî, siyasî, ekonomik veya askeri bir konuda olmalıdır. Yoksa icmâ'; akaid/inanç, kelam ve ahlâkî konularda gerçekleşmez.

4 Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi* (trc. Abdulkadir Şener), s. 169, Fecr Yayınevi, Ankara, 1994 VI. Baskı
5 İbn Haldun, a.g.e., s. 418.
6 El-Mişkinî, Âyetullah el-Mirza Ali, *Istılahatu'l-Usul ve Mu'zamu Abhasihâ,* s. 23-25, Defteru Neşri'l-Hadi, Tahran, 1409 h.
7 Bigiyef, a.g.e., s. 123.

Akaid; iman, inanç ve itikad boyutunda dinin asıllarını oluşturur; onun için amelî bir mesele değildir. Ancak nassa/Kur'ân ve sünnete dayalı dinin asılları üzerinde icmâ' yapılmıştır.

Kelam ilmi, dini inançların ve esasların korunması üzerinde çalışır. Bu konularda düşünce üretir, inkârcılara karşı savunma yapar. Bunun da birinci derecede amelî hükümlerle ilgisi söz konusu değildir.

Ahlâk ise kişilerin huy, tabiat ve karakteriyle alakalı durumları izah eder.

"İslâm müctehidleri" derken Müslüman olan müctehidler kastedilmektedir. Yoksa beşeri hukuk sistemlerinin hukuk uzmanları ve hukukçuları bu tanımın dışında kalır.

Tabii ki, icmâ'nın tanımında İslâm âlimleri veya fukaha/fakihler ifadesi de kullanılmaktadır.

Bu kavramları da açıklamamız yerinde olacaktır.

a- Müctehid Kimdir?

Müctehid: İctihad yapabilecek ehliyete sahip âlim demektir. İctihad da herhangi bir konuda sonuca ulaşmak için son derece çaba sarf etmek ve o konu üzerinde görüşünü bildirmektir.

İctihad, fıkıh usûlü terimi olarak: "Fakihin ayrı ayrı delillerden amelî hükümleri ortaya çıkarması için bütün imkânını seferber etmesi ve gayretini göstermesidir."

Bir başka deyimle ictihad: "Müslüman bir fakihin/müctehidin amelî meselelerde yapması gereken bütün gayretlerini göstererek ve şerî delilleri esas alarak, oradan hareketle ulaştığı sonuç ve hükümdür."

Tanımdan da anlaşılacağı üzere Müslüman bir hukuk uzmanı, bireylerin ve toplumların problemlerine çözüm getirirken ilahî esasları baş tacı ediyor; onlara müracaat ediyor; onları ölçü alarak hüküm veriyor ve bu çerçevede kendi kanaatlerini ortaya koyuyor.

Bu tanım çerçevesinde müctehid, "ayrı ayrı delillerden amelî hükümler ortaya çıkarmak için bütün imkânını seferber eden ve bu uğurda gayret gösteren âlim" anlamına gelmektedir.

b- Fakih Kimdir?

Fakih: İslâmî ilimlerde derin ve ince anlayış sahibi âlimdir. Fıkıh usûlü terimi olarak fakih, "ayrı ayrı delillerden amelî hükümler ortaya çıkarmak için bütün imkânını seferber eden ve bu uğurda gayret gösteren âlim" demektir. Görüldüğü üzere fakih de müctehidin yaptığı görevi yapmaktadır.

Fakih kelimesinin çoğulu, "fukaha/fakihler" ifadesidir.

c- İslâm Âlimi Kimdir?

Âlim: Geleneksel anlamda İslâmî ilimleri bilen, toplumun ve olayların en ince noktasına vakıf olan kimsedir. İslâm âlimi ise "ayrı ayrı delillerden amelî hükümler ortaya çıkarmak için bütün imkânını seferber eden ve bu uğurda gayret gösteren kimse" demektir.

Âlim kelimesinin çoğulu, "'ulemâ/âlimler" ifadesidir.

Gerek müctehid gerek fakih ve gerekse İslâm âlimi terimleri, fıkıh ve fıkıh usûlü kitaplarımızda sık sık kullanılır. Bunlar, tanımlarda da görüldüğü üzere, Kur'ân ve sünnette hüküm çıkarmak gibi belli özelliklere, yeteneklere ve ehliyete sahip olan âlimlerdir.

Bu şahsiyetler, İslâm toplumunda en üst düzey bilgiye ulaşmış, Kur'ân ve sünneti en iyi bilen, toplumun yapılarını, siyasal sistemini, sosyal durumunu, ekonomik faaliyetlerini ve yaşam tarzını en sağlıklı bir şekilde tahlil edebilen, dünyadaki sistemleri tanıyan, fikri yeteneğe ve ilmî güce sahip olan kişilerdir. İslâm'ın ruhunu kavramış; esaslarla sapmaları, asıllarla bid'at ve hurafeleri birbirinden ayırt edebilen olgunluğu ve fikri üstünlüğü elde etmişlerdir.

İçinde yaşadığı toplumun yapısını bilmeyen, siyasal, hukuki ve ekonomik sistemlerini tanımayan, dünyaya egemen olan güçlerin ve öne çıkmış sistemlerin özelliklerini, karakterlerini ve amaçlarını göremeyen kimseler İslâm âlimi olamazlar.

C- Kur'ân'ı Kerim'de İcmâ' Kelimesi

Kur'ân'ı Kerim'de icmâ' kelimesi, sözlük anlamı çerçevesinde kullanılmıştır. Doğrudan müşriklere hitap eden şu âyet-i kerimede, "toplanmak, azmedip karar vermek" anlamında kullanılmıştır:

"Siz ve ortaklarınız toplanın, yapacağınızı kararlaştırın."[8]

Yalnızca "toplanmak, bir araya gelmek" anlamında şu ayette geçmiştir:

"O halde bütün tuzaklarınızı bir araya getirin."[9]

Görüldüğü üzere, Kur'ân'da icmâ' ıstılahî anlamında kullanılmamış, sözlük anlamı içinde değerlendirilmiştir. Tabii ki, bir araya gelmek, toplanmak, azmedip karar vermek icmâ'nın en önemli fonksiyonlarından biridir. Zaten bu da sözlük anlamının özünde vardır.

D- İcmâ'nın Tarihçesi

İcmâ', delil olarak Rasulullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra, şer'î bir delil olarak İslâm Hukukuna girmiştir. Rasulullah (s.a.v.) döneminde, böyle bir delile ihtiyaç yoktu. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.v.), gelişen ve yeni oluşan olaylar için vahyin gelmesini bekliyordu. Gelen vahiyler, oluşan bütün hadiselere cevap veriyordu. Rasulullah (s.a.v.) da vahiylerin açıklamasını ve tefsirini yapıyor, onları uyguluyor ve nasıl yaşanması gerektiğini Müslümanlara öğretiyordu.

Rasulullah (s.a.v.)'ın sünnet uygulamaları, Ashab-ı Kiram'a yol gösteriyordu. Onların da bir problemi olduğu zaman, onu Rasulullah (s.a.v.)'a götürüyor; çözümünü talep ediyorlardı. Rasulullah (s.a.v.) da gelen vahiyle hükmediyor, doğruyu gösteriyor ya da kendi görüş ve ictihadıyla ortaya çıkan problemleri hallediyordu. Bun-

8 Yunus, 10, 71.
9 Tâhâ, 20, 64.

dan dolayı, o zamanlar icmâ' gibi bir delile ihtiyaç hissedilmemişti.

Rasulullah (s.a.v.) döneminde, ayrıca okuma-yazma bilen, ilimde önde giden ve derinleşen sahabeler de vardı. Bunlara "kurra'" denilirdi. Sonradan ilimde derinleşenlere fakih, âlim ve müctehid isimleri verilmiştir.[10]

Ancak Rasulullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra olayların seyri farklılaştı. İslâm coğrafyası genişledi. Değişik kavimlerden toplumlar Müslüman oldu. Tabii ki bu toplumlar, önceki adetlerini, yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini İslâm coğrafyasına taşımaya başladılar. Sahabeler, İslâm'ın ruhuna, özüne ve aslına ters düşen birçok düşünce, görüş ve olayla karşılaştılar.

Bu yeni durum karşısında sahabeler, farklı tepkiler ortaya koydular. Ama ortak olarak kendilerine muhalefet edenlerin muhalefetlerini inkârla karşıladılar ve ittifakla reddettiler. Onların bu ittifakları, şer'an var olan Kur'ân ve sünnet deliline dayanıyordu. Çünkü onlar, şer'î/dini bir delil bulunmadıkça ittifakla karar vermezlerdi. Üstelik İslâm dini, Müslüman toplumun hatadan ve yanlış yola sapmaktan korunmuş olduğu inancına sahiptir. Bu da gösteriyor ki Müslümanların, bu cümleden olmak hasebiyle sahabelerin ittifak ve icmâ'nın dini bir delil olduğunu ispat etmiştir.[11]

Resûlullah (s.a.v.)'ın şu hadis-i şerifleri de bu durumu açıkça belirtmektedir:

"Ümmetim sapıklık üzerinde toplanamaz."[12]

"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."[13]

"Allah, ümmet-i Muhammed'i sapıklıkta birleştirmez. Allah'ın desteği birlik içinde olanlaradır. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur."[14]

10 İbn Haldun, a.g.e., s. 424.
11 Bkz. İbn Haldun, a.g.e., s. 424.
12 İbn Mace, K. el-Fiten, 8.
13 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 379.
14 Tirmizî, K. el-Fiten, Bab: 7, h.nu: 2167.

Bu hadislere bakıldığında İslâm müctehidlerinin dini bir meselede ittifak etmeleri, yanlıştan uzak, doğruya yakın bir delil ortaya koyduklarını ifade eder.

Böylece Rasulullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra Sahabeler döneminde oluşan icmâ delili, Müslümanların büyük çoğunluğunun ittifakıyla Kur'ân ve sünnetten sonra üçüncü sırada yer alan bir delil olmuştur.

Ayrıca Kur'ân'ı Kerim'de: *"İşte sizi öylece adaletli, mu'tedil bir ümmet kıldık; tâ ki insanlar üzerine şahitler olasınız."*[15] diye belirtiliyor.

Bu âyette geçen esas, ümmetin adaletli bir şahitlik sıfatını göstermektedir. Bu da ümmetin yaptığı ittifakların geçerli, bağlanması ve uyulması gerekli deliller olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuçta bu delile icmâ'ı ümmet denilmiştir. Ümmetin, ümmet-i Muhammed (s.a.v.)'in ittifakı adı verilmiştir. "Ümmet" kelimesiyle, ümmetin âlimlerinin bir araya gelerek ittifakla verdikleri hükümler kastedilmiştir. Bu esas ve delil, Sahabelerden başlayarak günümüze kadar on beş asırdır bütün canlılığıyla devam etmektedir.

15 Bakara, 2, 143.

II. BÖLÜM
İCMÂ' İLE İLGİLİ TEMEL MESELELER

A- İcmâ'nın Bölümleri

İcmâ', genel anlamda iki bölümde incelenir: Birinci bölüm nassa/kitap ve sünnete dayanan icmâ'; diğeri de ictihada dayalı olarak yapılan icmâ'dır.

Aslı itibariyle Kur'ân ve sünnet, bütün delillerin esas kaynağını teşkil eder. Bu açıdan, icmâ' da bu asıl delillere dayanmak zorundadır. Zaten Sahabe döneminde, icmâ'nın büyük çoğunluğu bu delillere dayanılarak yapılmıştır. Ashab-ı Kiram, önlerine gelen problemleri önce kitaba, sonra sünnete müracaat ederek çözmüştür. Üzerlerinde tümünün ittifak ettiği meseleler de icmâ' hükmü olarak kabul edilmiştir.

a.Nassa Dayalı İcmâ'

Nassa dayalı icmâ'; Allah'ın kitabı Kur'ân'ı Kerim'e ve Rasulullah (s.a.v.)'ın sahih sünnet uygulamalarına dayandırılan icmâ'lardır. Bu konuda, icmâ'nın dayanağının kesin deliller olduğunu ifade edebiliriz. Bununla ilgili şunu örnek verebiliriz:

"Müslüman âlimler, beş vakit namazın farz olduğu üzerinde icmâ'/ittifak etmişlerdir."

Bu icmâ'nın kesin delilleri, Kur'ân âyetleri ve sahih sünnet uygulamalarıdır. Bu icmâ'nın âyet delili şudur:

"Şüphesiz namaz, mü'minler üzerine belirli vakitlerde farz olmuştur."[1]

Bu âyette namazın belli vakitlerde kılınacağı belirtilmiştir. Şu âyette de hangi vakitler olduğu açıklanmıştır:

"Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl."[2] Bu âyette, ikisi gündüz, üçü de gece olmak üzere beş vakit namaz kılınması emredilmekte; aynı zamanda belli vakitler açıklanmaktadır.

Sünnet delili de şudur:

Hz. Ömer (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"İslâm, Allah'tan başka bir ilâh ol-*

1 Nisa, 4, 103.
2 Hud, 11, 114.

madığına ve Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan'da oruç tutman, yoluna güç yetirirsen Beytullah'ı haccetmendir."[3] Başka bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

"Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız, öylece namaz kılınız."[4] Bu emir, aynı zamanda âyette belirtilen namaz emrinin nasıl uygulanması gerektiğini açıklamakta ve tatbik ederek mü'minlere göstermektedir.

Böylece hem kitabın hükmü hem de sünnet uygulaması, ikisi birden icmâ'ya dayanak teşkil etmektedir.

b. İctihada Dayalı İcmâ'

İctihada dayalı icmâ'; kıyasa, mesâlih-i mürseleye, istihsana, örfe ve diğer aklî delillere dayalı olabilir.

Cumhuru 'Ulemâ'ya/âlimlerin çoğunluğuna göre ictihad veya kıyasa dayalı icmâ'nın olması caizdir. Ancak Zahiriye Mezhebi'nin kurucusu Davud ez-Zahirî ve Ceririye Mezhebi'nin sahibi İbn Cerir et-Taberî bunu uygun görmemişlerdir.[5]

Sahabe döneminde ictihada dayalı icmâ'lar yapılmıştır. Bu tür icmâ'ya şunları örnek verebiliriz:[6]

Sahabe, Kur'ân'ın bir Mushaf halinde toplanması hakkında icmâ' etmiştir. Ashabın bu tür icmâ'ya yönelmesi, ictihadın bir çeşidi olan maslahat prensibi olmuştur.

Hz. Osman, kendi döneminde Cuma namazı için üçüncü bir ezan uygulaması yapmış, diğer sahabeler de bunu uygun görmüşlerdir. Bunun amacı, camiden uzakta olan Müslümanlara namaz vaktinin geldiğini duyurmak ve namaza yetişmelerini sağlamak maslahatı olmuştur.

Kıyas yoluyla yapılan icmâ'ya da şunu örnek verebiliriz: Sahabe, domuz etinin haram oluşuna kıyasla, domuz yağının da haram olduğu hususunda icmâ' etmiştir.

3 Buharî ve Müslim, bu hadisi rivayet etmiştir.
4 Bu hadis-i şerif, sahihtir.
5 Attar, a.g.e., s. 50.
6 Attar, a.g.e.a.y.

Bu ve bunlara benzer icmâ'lar, ictihad ve kıyasa dayalı icmâ'nın yapılacağını göstermektedir.

ba- İstihsanu'l-İcmâ'

Bu tarz icmâ', herhangi bir meselede oluşan icmâ' sebebiyle kıyası terk etmektir. Bu tür uygulamlarda, bunların sıhhati üzerinde icmâ' ve örf teşekkül etmiş ve dolayısıyla kıyas terk edilmiştir.[7]

Buna örnek olarak: "Müslümanlar, sanatkâra ısmarlama yoluyla yaptırdığı bir iş üzerine akdin sıhhati/geçerli olduğu üzerinde icmâ' etmişlerdir." Hâlbuki kıyas, böyle bir uygulamayı batıl görür. Çünkü akde konu olan şey, akit zamanı mevcut değildir.

Bütün bölgelerde insanlar sipariş yoluyla bazı eşyaları yaptırmayı adet haline getirmişlerdir. Buna fıkıhta **el-ıstısna'** diyoruz**. Istısna',** yok olan bir şey üzerine yapılmış satış akdidir. Terziye elbise diktirme, ayakkabı imalatçısına ayakkabı siparişi verme gibi… Akit esnasında elbise ve ayakkabı mevcut değildir. Örfen uygulana geldiği için bu akit şekli istihsan deliline göre meşru kabul edilmiştir.

Genel örfe bağlı olan hallerde, güçlüğü kaldırmak için başvurulur. Onun için istihsanu'l-icmâ', anlam yönünden istihsanu'l-urf'a yakındır.

B- İcmâ'nın Gerçekleşmesinin İmkânı

İcmâ'nın gerçekleşmesinin mümkün oluşu hakkında, İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısmı mümkün olduğunu, diğerleri de imkânsız olduğunu belirtmişlerdir.

Bu ihtilafın ortaya çıkış sebebi: Aynı asırda yaşayan âlimlerin bir araya gelip gelmemesi ile âlimlerin bir konu üzerinde aynı görüş ve düşüncelere sahip olup olmadıkları meselesidir. Bu iki mesele, bu konudaki görüşlerin temel odağını oluşturmuştur.

7 Ebu Zehra, a.g.e., s. 225.

a- İcmâ'nın Gerçekleşmesi Mümkündür

Cumhuru 'Ulemâ'ya/âlimlerin çoğunluğuna göre icmâ'nın gerçekleşmesi mümkündür. Çünkü İslâm tarihinde bu durum gerçekleşmiştir. Ashab-ı Kiram, birçok meselede bir araya gelmiş ve o konuda ittifak etmiştir. O tarihte bir araya gelip aynı düşünce ve görüşü paylaşarak ittifak eden âlimler var olduğuna göre, sonraki asırlarda da âlimler bir araya gelip ittifak edebilirler.

Çok sayıda âlimin bir araya gelip bir hükümde aynı görüşleri paylaşması aklen de mümkündür. Buna engel olacak bir durum söz konusu değildir. 'Âlimlerin bir araya gelmeleri

mümkün değildir.' görüşü gerçekçi değildir. Her halükârda bir araya gelmek isteyen âlimler, er veya geç bir araya gelebilir ya da Müslüman otoritelerce bir araya getirilebilir.

Yine 'Çok sayıda âlimin bir hükümde aynı görüşü paylaşması ve bir hareket etmesi mümkün değildir.' görüşü de gerçekçi değildir. Bu görüş, ilmî esaslara da ters düşer. Bir konuda âlimler, aynı görüş ve düşünceyi paylaşabilirler.

Bunu Sahabe-i Kirâm kendi hayatında gerçekleştirmiştir. O dönemde yapılan birçok icmâ' vardır. Onlardan bazılarını burada vermemiz faydalı olacaktır:

"Müslüman bir kadının, gayr-i Müslim bir erkekle yaptığı nikâh akdinin geçersiz/batıl olduğu konusunda icmâ' etmişlerdir."

"Miras paylaşımında babaları aynı anaları farklı erkek ve kız kardeşlerin, öz kardeşleri olmadığı zaman onların yerine geçeceği üzerinde icmâ' etmişlerdir."

"Ninenin mirastaki payının 1/6 (altıda bir) olduğu konusunda icmâ' etmiştir." Nine tek ise hissenin tamamını; iki ise altıda bir hisseyi aralarında paylaşır.

b. İcmâ'nın Gerçekleşmesi İmkânsızdır

Bir kısım âlimler de icmâ'nın gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kanaatine varmışlardır. Bunların temel gerekçeleri iki nedene dayanmaktadır: Birincisi çok sayıda âlimin bir araya gelmesinin imkânsız oluşu, diğeri de çok sayıdaki değişik görüş sahibi âlimin bir meselede aynı kanaatte olmalarının mümkün olmamasıdır.

Mutezile Mezhebi'nden İbrahim Nazzâm, Şiâ Mezhebi'nden bazı fakîhler, icmâ'nın oluşmasının imkansız olduğunu savunmuşlardır. Bunlara göre: Çok sayıda bulunan müctehidlerin her birinin kendisine ait bir görüşü vardır. Bunların muhtelif görüş ve reylerinin bir hükümde ittifak etmeleri ise mümkün değildir.[8]

Müfessir İzzet Derveze de: Teorik olarak var olan icmâ'nın pratik olarak gerçekleşmediğini ve bunun mümkün olmadığını ifade etmektedir.[9]

C- İcmâ'nın Oluşmasının Şartı

İcmâ'nın hukukî bir değer ifade etmesi için aynı asra ve döneme mensup hukukçuların reylerini bir düşünce etrafında ve tam bir şekilde birleştirmeleri gereklidir.[10]

İcmâ'nın oluşması için şu şartları maddeler halinde belirtebiliriz:

a- Yaşayan İslâm müctehidlerinin ittifak etmesi gerekir.

Yaşayan İslâm müctehidlerinin ittifak etmesi gerektiğinden, avamın/halkın birlikteliği ve fıkıhta müctehid olmayanların ittifakı dinen delil kabul edilen icmâ' sayılmaz.

Hayatta olmayan müctehidlerin görüşleri icmâ' içinde değerlendirilmez.

Ayrıca İslâm müctehidlerinin fâsık, bid'at ehlinden olup onun propagandasını yapan, küfrün ve küfür sistemlerinin taraftarı olmaması gerekir. Çünkü bunlar, müctehidde var olması gereken adalet vasfını ortadan kaldırır.

8 Attar, a.g.e., s. 51.
9 Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis* (trc. Mustafa Altunkaya), c. VI, s. 210-211, Ekin yayınları, İstanbul, 1997.
10 Gür, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, s. 92, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1977.

b- Bir asrın (bir zamanın) geçmesi gerekir.

İcmâ'nın oluşması için bir asrın geçmesi gerekir. İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel, bunu şart olarak ileri sürer.[11] İttifak halindeki müctehidler vefat etmedikçe ikinci icmâ' gerçekleşmez.

c- İcmâ'ya bütün müctehidlerin katılması gerekir.

Bir mesele üzerinde icmâ' yapılacağı zaman, o devirde yaşayan bütün müctehidlerin katılması gerekir. Yoksa bir kısmının katıldığı, az da olsa diğerlerinin katılmadığı ittifak icmâ' sayılmaz.

d- İttifakın açıkça yapılması gerekir.

İcmâ', müctehidlerin bir araya gelerek görüşlerini açıkça sundukları bir ortamda yapılmalıdır. Kapalı kapılar ardında yapılan toplantılarda ya da her müctehidin görüşünü açıkça sunamadığı bir yerde icmâ' gerçekleştirilemez.

e- İcmâ'nın gerçek ve hükmî olarak gerçekleşmesi lazımdır.

İslâm müctehidleri, bir mesele hakkında tek bir görüş ileri sürer ve bunun üzerinde ittifak ederlerse bu gerçek ittifak olur. Müctehidler, bir mesele hakkında iki görüş ileri sürer de üçüncü görüşe yer vermezlerse bu üçüncü görüşün bulunmadığı konusunda "hükmî" ittifak söz konusu olur.[12]

D- İcmâ'nın Delil Oluşu

İcmâ', delil olma yönünden "edille-i şer'iyye" sınıflamasında Kitab ve sünnetten sonra gelir. İcmâ'nın delil olmasını, yine Kitab ve sünnet ifade eder. Birçok âyet-i kerime ve hadis-i şerif, icmâ'nın delil olduğunu belirtir. Ayrıca aklen düşünüldüğü zaman da bunun delil olacağı ortaya çıkar.

11 Attar, a.g.e., s. 50.
12 Karakaya, a.g.e., s. 100.

a- Kur'ân Âyetlerinden Deliller:

İcmâ'nın delil oluşuna şu âyet-i kerimeleri gösterebiliriz:

1- Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kendisine doğru yol açıkça belli olduktan sonra,* ***Peygamber'den ayrılıp mü'minlerin yolundan başkasına uyan kimseyi,*** *yöneldiğine döndürürüz ve onu cehenneme yaslandırırız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir."*[13]

Bu âyet-i kerime, mü'minlerin yolunu terk edip de başka bir yola uymanın haram olduğunu

açıkça ifade ediyor. Bu şekilde davrananların peygamberden ayrıldıklarını ve cehenneme gidecek bir boyutta günah işlediklerini belirtmektedir.

aa- İcmâ' Meselesi ve Müslümanların Yolu:[14]

Müfessir Hazin, âyetin bağlamında: İmam Şafiî'nin, bu âyeti icmâ'nın gerekliliği ve muhalefet etmenin caiz olmadığının delili olarak gördüğünü söylemiştir. Bununla amaç, icmâ'nın lügat manası değildir. Çünkü âyetin Müslümanların birleştiği noktalarda muhalefeti yasaklaması anlamı açıktır. Bu yasaklamayla âyetlerin yasakladığı nokta, *"mü'minlerin yolunun dışında bir yola tabi olmak"* kısmıdır. Burada maksat, İslâmî yasama usulünden üçüncüsü olan Müslümanların âlim ve müctehidlerinin (hüküm çıkarma yetkisine sahip olanlar) icmâ'sıdır. Üzerinde icmâ' edilen bir şeye muhalefette, âyetin kapsadığı uyarı ve muamelatla

bağlantılı durumlarda Kurân ve sünnette kesin belirli bir nass olmasa da bu böyledir.

Bu durum şüphesiz geçerlidir. Çünkü *"mü'minlerin yolu"* tabiri kapsamına girmesi mümkündür. Bu tabir, Müslümanların siyasî, askerî ve maslahat olduğu yerlerdeki düzenlemelerle ilgili durumlarda ittifak ettikleri hükümleri kapsar. Belki de Kur'ânî ibarenin en temel maksadı budur.

13 Nisâ, 4, 115.
14 Bkz. Hazin, *Tabresî ve Taberî Tefsiri*; Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis* (trc. Mustafa Altunkaya), c. VI, s. 210, Ekin yayınları, İstanbul, 1997; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 1466, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

2- Diğer âyette şöyle buyrulmuştur: *"Böylece biz sizi, insanlara şahid ve vasat bir ümmet kıldık ki peygamber de üzerinize şahit olsun."*[15]

Bu ümmetin hak ve adaleti ayakta tutacak bir şahitliğe sahip ve orta yolu takip eden bir ümmet olduğu açıkça belirtilmiştir. Ümmetin bu adil durumu, icmâ'-ı ümmet için delil teşkil eder.[16] Allah, bu âyet ile önderlik ve üstünlüğü ümmet-i Muhammed'e vermiştir.

Çünkü onlar, artık hak ve adalet üzeredir ve vasat bir ümmet konumundadır.[17] Böylece onların ittifak ettiklerine uyulması gerekir.

3- Bir başka âyette ise şöyle buyrulmuştur: ***"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz;*** *ma'rûfu emreder, münkerden sakındırırsınız ve Allah'a iman edersiniz."*[18]

Elbette insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir toplum, ancak hayır ve iyilik üzerinde birleşir ve ittifak eder. Hayırlı olanlar, sadece hayrı ve hakkı talep ederler. Onun için hayırlı olanların ittifaklarına uymak gerekir.

b- Sünnet Delili:

İcmâ'nın delil olacağını ifade eden hadis-i şerifler de rivayet edilmiştir. Bu konuda rivayet edilen hadisler şunlardır:

1- Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."*[19]

Bu hadis, Müslümanlar tarafından güzel görünen şeyin Allah tarafından da kabul edileceğini beyan ediyor. Tabii ki, burada kastedilen Müslümanların, gerçekten Allah'ın yoluna ve dinine uyan Müslümanlar olduğunda şüphe yoktur. Yoksa sadece ismen Müslüman olanlar veya dinin hükümlerini yaşamayanlar kastedilmemiştir.

15 Bakara, 2, 143.
16 Bkz. *Hak Dini Kur'ân Dili,* c.I, s. 524-525.
17 Mevdudî, Ebu'l-'Alâ, *Tefhimu'l-Kur'ân* (trc. heyet), c.I, s. 107, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
18 Âl-i İmrân, 3, 110.
19 İbn Hanbel, İmam Ahmed, *Müsned,* c. I, s. 379, Mısır, 1313.

2- Başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Ümmetim sapıklık üzerine birleşmez."*[20] Başka bir lafızda da: *"Ümmetim hata üzerinde bir araya gelmez."*[21] buyrulmuştur.

Bu da, ümmet-i Muhammed (s.a.v.)'in hayır olmayan, şer ve kötülük, sapıklık olan şeyler üzerinde bir araya gelmeyeceğini ifade etmektedir.

3-İmam Şafiî, Hz. Ömer (r.a.)'den şöyle bir hadis rivayet etmiştir: *"Kimi cennetin ortası sevindiriyorsa o cemaatten ayrılmasın. Çünkü şeytan, tek kalan kişiyle beraberdir; iki kişiden de uzaktır."*[22]

Bu ve buna benzer hadisler, Müslüman âlimlerin ancak hakta, hayır ve iyilik üzerinde bir araya geleceğini göstermektedir. Sapıklık, hata, şer, kötülük ve şeytana tabi olma noktasında kesinlikle bir arada olmayacaklarını ifade eder.

c- Aklî Deliller:

Yüce Allah, Kur'ân'ı Kerim'de genel hükümler ve prensipler koymuştur. Resûlullah (s.a.v.), fıkhî açıdan da hayatta iken bu hükümleri tefsir etmiş; açıklamış ve ümmetine örnek olması için uygulamıştır.

Ancak insan hayatındaki olaylar sınırsızdır. Sürekli gelişmekte, yenilenmekte ve değişmektedir. Din de, kıyamete kadar devam edeceğine göre, gelişen, yenilenen ve değişen olaylara çözüm bulmak gerekmektedir. Bu çözüm, öncelikle ictihad yapılarak elde edilmektedir. Ama ictihad, sadece ictihadı yapan kişinin kendisini bağlamaktadır. Herkesi ve toplumu bağlayıcı güçlü bir delil gerekiyorsa o zaman da icmâ' yapılarak karar alınabilmektedir. Böylece akıl, herkesi bağlayan ve uyması gereken bir delile ihtiyaç hissetmekte; o delil de icmâ' olarak karşımıza çıkmaktadır.

20 İbn Mâce, *Sünen,* K. el-Fiten, Bab: 8, Mısır, 1313.
21 İbn Hanbel, İmam Ahmed, *Müsned*, c. I, s. 379; Şa'ban, Zekiyyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları/ Usûlü'l Fıkh* (trc. İ. Kâfi Dönmez), s. 110, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
22 Şafiî, *er-Risâle,* s. 474, Kahire, 1940.

E- İcmâ'nın Dereceleri

a-Sarih İcmâ'

İslâm müctehidleri, aynı asırda bir araya gelip bir mesele hakkında tek bir görüş ileri sürer; görüşlerini açıkça söyler ve bunun üzerinde ittifak ederlerse bu, gerçek ittifak olur. Bu ittifak, sarih icmâ' sayılır.

İmam Şafiî bunu şöyle açıklar: "Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse: 'Şunun üzerinde icmâ' vardır.' demişsek mutlaka karşılaştığınız her âlim onu söyleyecektir."[23]

b- Sükûtî İcmâ'

Fıkhî bir meselede bir kısım müctehidlerin ictihad edip görüşlerini belirttiği, aynı asırda yaşayıp bu ictihadları bildiği ve yeterli derecede düşünme zamanları olduğu halde buna karşı susmaları; sükût etmeleridir.

Hanefîler sükûtî icmâ'yı delil olarak kabul ederler. Ancak Şafiîler, bu icmâ'yı delil kabul etmezler.

Örneğin: Bir asırda bulunan İslâm müctehidlerinin sayısı beş yüz olsun. Bunların 495'i icmâ' toplantısına katılıyor, ama beş tanesi çeşitli mazeretler sebebiyle toplantıya katılamıyor. Toplanan bu mecliste sosyal, hukukî, siyasî veya ekonomik olan şer'î bir meselede icmâ' meydana geliyor. Üzerinde ittifak edilen bu görüş, yayımlandığı ve üzerinde belli bir süre geçtiği halde bu beş müctehidden buna itiraz eden herhangi bir ses duyulmuyorsa işte onların susması sonucu oluşan bu icmâ'ya sükûtî icmâ' denilir.

Sahabenin sükutunu genelde icmâ' sayanlar vardır. Bunun dışındakileri icmâ' olarak kabul etmezler.[24]

c-Hükmî icmâ'

Müctehidler, bir mesele hakkında iki görüş ileri sürer de üçüncü görüşe yer vermezlerse bu üçüncü görüşün bulunmadığı konusunda "hükmî" ittifak söz konusu olur.

Bir kısım fakihlerle bazı Hanefiler, bu tür icmâ'ı sükûtî icmâ'dan saymışlardır.[25]

Örneğin: İslâm müctehidleri, İslâm devletinin yönetim biçimi üzerinde bir araya geliyorlar. Yine bu müctehidlerin sayısı beş yüz olsun. Üç yüz müctehid yönetim biçimi olarak delilleriyle birlikte başkanlık sistemi görüşünü savunuyor. İki yüz müctehid de çoğunluk sisteminin geçerli olması görüşünü savunuyor. Üçüncü bir sistemi savunan bir müctehid olmuyor. O takdirde üçüncü görüşün olmadığına dair bir icmâ' oluşmuş demektir. Buna hükmî icmâ' adı verilir.

F- İcmâ'yı Kimler Yapar?

İcmâ', önceden de belirttiğimiz gibi İslâm âlimleri, müctehidler ve fakihler tarafından yapılır. Derinlemesine düşünüldüğü zaman İslâm âlimi, müctehid ve fakih kelimeleri kavram olarak hemen hemen aynı anlamlara gelir.

Bu niteliği üzerinde taşıyan bir İslâm âliminin icmâ' heyetinin içinde yer alabilmesi için şu şartlara sahip olması gerekir:

1-Açık bir dalâlet/sapıklık üzerinde bulunmamalıdır.

Haricîler, Rafizîler, Kaderiyeciler ve Cehmiye mensupları bu işe dâhil midir? Cumhuru 'ulemâ'ya göre bunlar, bid'at ehlinden olup bid'atlerinin propagandasını yapıyorlarsa icmâ' yapacak olan müctehidler arasına giremezler. Eğer kendi görüşlerinin yayılması için çalışmıyorlarsa icmâ' ehli arasına girerler.[26]

2-Küfür sistemlerinin yanında yer alan ve onları açıktan destekleyen bir karakter ve yapıda olmamalıdır.

Kâfirleri ve zalimleri destekleyenler ve onların velayetlerini kabul edenler onlarla birlikte sayılırlar. Bu tarz hareket içine girenlerin Müslümanların lehine ve hayrına fikir üretmeleri ve iş yapmaları mümkün değildir.

23 er-Risale, s. 534; Ebu Zehra, a.g.e., s. 175.
24 er-Reysûnî, Ahmed, Muhadârât fî makâsıdı'ş-şeri'a, s. 48-49, Dâru'l-Kütübi'l-Katariyye, Cidde, 2008.
25 Ebu Zehra, a.g.e., s. 177.
26 Ebu Zehra, a.g.e., s. 177.

Şu âyet-i kerime bunu açıklıyor: *"Bakmaz mısın kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara? Kendileri sapıklığı satın alıyorlar, sizin de yolu sapıtmanızı istiyorlar."*[27]

3-Fısk üzere daim olmamalıdır. Açıktan büyük günahları ve haramları işleyip onlarda ısrar eden bir kimse olmamalıdır. Günahları işleyip de yoldan sapan, Allah'a itaatten çıkan bir kimsenin, âlim de olsa, Müslümanlar lehine karar vermesi beklenemez.

Bununla ilgili şu âyet-i kerimeyi verebiliriz: *"Allah, tövbelerinizi kabul etmek ister; şehvetlerine tabi olanlar, sizin büyük bir sapma ile sapmanızı isterler."*[28]

4-Hurafe ve batıl inanışları kabul eden ve onları neşreden kimse olmamalıdır.

5-Bid'atleri kabul eden ve neşreden biri olmamalıdır.

G- İcmâ'nın Senedi

İcmâ', bir senede dayanmak zorundadır. Bu sened ya nasslardır veya diğer kaynaklar içinde yer alan kıyas ve maslahatlardır. Her iki duruma dayalı olarak icmâ' gerçekleşir.

Nasslar, kitap ve sünneti oluşturur. Kitapta mücmel/kapalı kalan hususları açmak ya da farz olan bir hükme veya yasaklanan harama dair tevatür yoluyla kesinlik kazandırmak amaçlanır. Örneğin: Kur'ân'da geçen namaz vakitleri ve Resûlullah (s.a.v.)'ın uygulamaları da göz önüne alınarak, "Günde beş vakit namaz kılmak farzdır." hükmünün Ashab-ı Kirâm tarafından icmâ' edilerek verilmesi gibidir. Sünnette de özellikle zannî bilgi[29] olan haber-i

Ahad,[30] sünnet uygulamalarının icmâ' yoluyla toplumsal uzlaşma sağlanmış ve kesin bilgiye dönüşmüş halidir.

27 Nisa, 4, 44.
28 Nisa, 4, 27.
29 **Zannî bilgi:** İlk etapta zanna dayanan, kesin olmayan bilgi anlamına gelir. Ancak buradaki anlam, peygamberden bir veya iki sahabenin rivayet ettiği hadise dayanan bilgiler kastedilmektedir.
30 **Haber-i ahad:** Bir veya iki sahabenin Resûlullah (s.a.v.)'tan rivayet ettiği hadise bu ad verilir. Bu hadisler, mütevatir hadis derecesine ulaşmaz. Buna haber-i vahid de denir.

Böylece icmâ', delilin konumunu zannî olmaktan çıkarıp kesin hükmüne yükseltir. Ayrıca buna muhalefet eden başka bir hadis olmadığı da anlaşılmış olur. Sonuçta haber-i ahad, icmâ' sayesinde kesin delil olma hüviyetini kazanmış olur.

Bununla ilgili olarak fakihlerin şu icmâ'sını gösterebiliriz: "Birbirine mahremiyeti olan iki kadın, bir nikâh altında birleştirilemez." Örnek vermek gerekirse: Bir erkek, teyze ile yeğen veya hala ile yeğen ya da iki kız kardeşle aynı anda evlenemez. Bu icmâ'nın senedi zannî bilgidir.[31] Bu delil de Resûlullah (s.a.v.)'ın şu hadisidir: *"Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz."*[32]

Nineye mirasta 1/6 (altıda bir) hisse veren icmâ' da böyledir. Bu da Muğire b. Şu'be (r.a.)'den rivayet edilen hadise dayanır.

İmam Şafiî bu mesele hakkında şunları söyler: "Biliyoruz ki, onların hepsi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetlerini bilir. Bazısı ise bunların tamamını bilmeyebilir. Yine biliyoruz ki, onların hepsi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine aykırı olan bir şey ve hata üzerinde birleşmez, inşaallah."[33]

Ayrıca maslahatlara dayalı olarak da Ashab-ı Kirâm tarafından yapılan Kur'ân âyetlerinin tek mushafta toplanması kararını gösterebiliriz. Değişik yerlerde olan âyetlerin kaybolabilir endişesiyle bir tek mushafta toplanması, icmâ' yoluyla alınan bir karar olmuş ve maslahata dayanarak yapılmıştır.

Kıyas yoluyla yapılan icmâ'ya da şunu örnek verebiliriz. Sahabe, domuz etinin haram oluşunu kıyas ederek domuzun yağının da haram olduğu hususunda icmâ' etmiştir.

H- İcmâ' Nesh Edilebilir mi?

Nesh, var olan veya yürürlükte olan bir hükmü kaldırmak veya geçersiz kılmaktır.

31 Ebu Zehra, a.g.e., s. 175
32 Buharî, K. en-Nikâh, 27; Müslim, K. en-Nikâh, 37, 39.
33 *er-Risâle*, s. 472

İcmâ' konusunda nesh olur mu, sorusuna birkaç türlü cevap verilebilir.

Öncelikle aynı asırda kıyas ve maslahata dayalı olarak icmâ' yapmış müctehidler, yine aynı asır içinde önceki icmâ'larını nesh edecek bir şekilde icmâ' yapabilirler.

Yine kanaatimizce ictihada dayalı olarak yapılmış icmâ'yı, aynı asırda yaşamayıp daha sonra gelen müctehidler bu icmâ'nın hükmünü kaldırabilecek şekilde icmâ' yapabilirler.

Ancak kitap ve sahih sünnete dayalı yapılan icmâ'lar ise nesh edilemez. Şer'î bir delil olarak her zaman geçerlidir.

"Usûl ulemâsının cumhuruna göre icmâ' akdedilmiş olan asırdan sonra tekrar aynı mesele üzerinde ikinci bir icmâ' vuku bulursa bu ikincisine itibar edilmez. Çünkü ikinci icmâ', birincisini nesh etmiş olur ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra nesih yoktur."[34]

"Cumhur'a göre bir icmâ' varsa o hüccet teşkil eder. Bunun hilafına icmâ' yapmak şöyle dursun, muhalif bir davranış dahi yersiz olur."[35]

Burada belirtilmek istenen, nassa dayalı icmâ'dır. Yoksa ictihada dayalı icmâ'yı her asrın müctehidleri kendi zamanlarının şart, gerek ve zaruret durumlarına göre tekrar yapabilirler.

I- İcmâ'nın Sabit Oluşu

Müctehidler, sahabenin nassa dayalı icmâ'sı üzerine başka bir icmâ' yapmamışlardır. Sahabenin icmâ'sı, genelde şer'î hükümler üzerinde ve tevatür yoluyla sabit olmuştur. Sahabenin bu icmâ'sına karşı kimse muhalefet etmemiştir. Hatta icmâ'nın imkânsızlığını savunanlar bile sahabelerin icmâ'sını kabul etmişlerdir.

İ- Sahabenin İcmâ'sına Örnekler

Sahabe döneminde birçok icmâ' yapılmıştır. Resûlullah (s.a.v.) aralarında iken hem vahiy iniyordu hem de bir problem olduğunda sahabe ona müracaat ediyordu. Ortaya çıkan problemler veya yeni hadiseler, ya vahiy gelerek çözümleniyor ya da Resûlullah (s.a.v.)'ın sünnet uygulamaları veya ictihadlarıyla çözüme kavuşuyordu. Böylece icmâ'ya da gerek duyulmuyordu. Ama Resûlullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra, Müslümanların hâkim olduğu coğrafya alabildiğine genişledi; yeni olaylar arttı ve beraberinde problemler de çoğaldı. Sahâbe-i Kirâm, bu problemleri çözüme kavuşturmak, yeni hadiselere İslâm'ın ruhuna ve esasına uygun yorumlar getirmek için önce Kitab'a; sonra Resûlullah (s.a.v.)'ın sahih sünnetine başvurdu. Orada bulamadıkları zaman da o mesele hakkında icmâ' yaptı. İşte bu icmâ'lardan bir kısmı şunlardır:

1- "Müslüman bir kadının, gayr-i Müslim bir erkekle yaptığı nikâh akdinin geçersiz/batıl olduğu konusunda icmâ' etmiştir."

2- "Miras paylaşımında babaları aynı anaları farklı erkek ve kız kardeşlerin, öz kardeşleri olmadığı zaman onların yerine geçmesi gerektiği üzerinde icmâ' etmiştir."

3- "Ninenin mirastaki payının 1/6 (altıda bir) olduğuna icmâ' etmişlerdir. Nine tek ise hissenin tamamını alır; iki ise altıda bir hisseyi aralarında paylaşır."

4- "Domuz etinin haram oluşunu kıyas ederek domuzun yağının da haram olduğu hususunda icmâ' etmiştir."

5- "Ümmetin Selefi,[36] ümmeti idare etmek üzere bir imam[37] tayin edilmesinin Müslümanlar üzerine farz olduğuna dair icmâ' etmiştir."[38]

J- Mezheplerin İcmâ'ya Bakışı

İslâm mezhepleri, icmâ'ya bakışları farklı olmakla birlikte aralarında çok büyük bir aykırılık görülmemek-

34 Ebu Zehra, a.g.e., s. 180; Attar, a.g.e., s. 55.
35 Ebu Zehra, a.g.e. a.y.

36 **Ümmetin Selefi:** Ümmet-i Muhammed'in ilk nesil âlimleridir. Sahabe, Tabiûn, Tebeitabiûn ve Müctehir imamlar dönemine selef âlimleri denir.
37 **İmam**: Müslümanların halifesi, devlet başkanı. Dünyadaki bütün Müslümanları temsil eden dinî ve siyasî önderdir.
38 Rıza, Muhammed Reşid, s. 54, *Hilafet evi'l-İmametu'l-Uzma,* Daru't-Tali'a, Beyrut, 1996.

tedir. Burada bir kısım Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Şia mezheplerinin görüşlerini vereceğiz.

a- Hanefî Mezhebi:

Hanefî Mezhebi, icmâ'yı Kitab ve Sünnet delilinden sonra üçüncü şer'î delil olarak kabul eder. Bu konuda İmam Muhammed, Ebû Hanîfe medresesine adına şu açıklamada bulunmuştur:

"İlim dört çeşittir: Allah'ın kitabında olan ile O'na benzeyenler, Rasulullah (s.a.v.)'ın sağlam bir senetle nakledilen sünnetinde olanlar ile onlara benzeyenler, **sahabenin icmâ'sı ile sabit olan hükümlerle ve onlara benzeyenler**..."[39]

b- Şafiî Mezhebi:

Şafiîler de icmâ'yı Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü delil olarak kabul ederler. Şafiîler, önce Kitab ve ihtilafsız mütevatir sünnetle hükmeder, sonra üzerinde ittifak edilmeyen ve âhâd yoldan gelen sünnetle hükmederler. Daha sonra da icmâ' ile hükmederiz, derler.[40]

c- Mâlikî Mezhebi:

Mâlikîler de icmâ'ı Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü delil olarak kabul ederler. İmam Mâlik, "el-emru'l-muctema' 'indenâ" tabiriyle sık sık icmâ'dan bahsederek bunu delil olarak kabul etmiştir.[41]

d- Hanbelî Mezhebi:

Hanbelîler de icmâ'yı Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü delil olarak kabul ederler. Ancak onlar, bu delili muhalefetsiz sahâbe reyi olarak söylerler. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre aynı konuda muhalif bir reyin olduğu bilinmeyen sahâbe kavli "icmâ"dır.[42]

39 İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf (v. 463/1071), Câmi'u-beyâni'l-ilm, c.II, s. 26, Mısır, 1346 h.; Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s. 178.
40 Bkz. Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s. 188.
41 Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 322 vd.; Karaman, a.g.e., s. 184.
42 İbn Kayyim el-Cezviyye, Muhammed b. Ebî Bekir (v. 751/1350 m.), *İ'lâmu'l-muvakkı'în,* c. I, s. 32, Mısır, 1955; Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 276; Karaman, a.g.e., s. 192.

e- Zâhiriyye Mezhebi:

Zâhirîlere göre de icmâ' Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynaktır. Ancak onların muteber gördüğü, yalnız sahâbe icmâ'sıdır. İcmâ', mutlaka bir nassa dayanmalıdır.[43]

Üçüncü delil olan icmâ'nın kaynağı şu âyet-i kerimedir: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin ve sizden emir sahibi olanlara da..."*[44] Aslında bu âyet her üç delilin: Kitab, Sünnet ve icmâ'nın da kaynağıdır. Nassa dayalı icmâ'yı kabul eder; ama ictihada dayalı icmâ'yı kabul etmez.

f- İmâmiyye Mezhebi:

İmâmiyye mezhebi, Ehl-i Şia'nın bir fıkıh ekolü olup aynı zamanda bu mezhebe Ca'feriyye veya İsnâ 'Aşeriyye adı da verilir. Bu mezheb, Kitab ve Sünnet delilini kabul eder; ancak icmâ'yı şer'î bir delil olarak kabul etmezler. Üçüncü kaynak olarak ictihadı esas alır ve ictihad kapısını daima açık tutarlar.

Bununla birlikte İmamiyye Mezhebi'nin bazı usûlcüleri icmâ' ve kıyası kabul etmişlerdir.[45]

g- Zeydiyye Mezhebi:

Bu mezheb, Ehl-i Şia'nın başka bir fıkıh ekolüdür. Ehl-i Sünnet'e en yakın ve ılımlı olan Şiî bir mezheptir. Bunlar, şer'î delil olarak: Kitab, Sünnet, İcmâ', Kıyas, İstihsan ve Akıl'ı esas alırlar. İcmâ', Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü delildir.[46]

43 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm (v. 456/1063 m.), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,* c.I, s. 494 vd., Mısır, ts.; İbn Hazm, *el-Muhalla,* c. I, s. 54; Karaman, a.g.e., s. 216.
44 Nisâ, 4, 59.
45 Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal li-diraseti'ş-şeri'ati'l-islamiyye,* s.176, Bağdâd, 1969; Karaman, a.g.e., s. 226.
46 Bkz. Karaman, a.g.e., s. 224.

III. BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE İCMÂ’

A- Günümüzde İcmâ' Mümkün müdür?

Bu soruya cevap vermeden önce, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu kısaca analiz etmekte yarar görüyoruz.

Özellikle 20. yy.ın başlarında ve I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, 1918'de İslâm dünyasının tamamı Batılı emperyalistlerin (İngiltere, Fransa, İtalya vb.) işgali altına girmiştir. Bu tarihte, bağımsız bir İslâm ülkesi dahi kalmamıştır. 20. yy.'ın ortalarına doğru birçok İslâm ülkesine bağımsızlığı verildiyse de bu bağımsızlık, şeklî olmaktan öteye gidememiştir. İşgalciler, resmi işgallerini resmen sona erdirmişlerdi; ama kendi yerli itaatkârlarını ve vekil hükümetlerini Müslüman toplumların başına yönetici olarak atamışlardı. Bu Batıcı yerli yöneticiler, emperyalistlerin bütün taleplerini yerine getirdikleri gibi daha fazlasını da Müslüman toplumların sırtına yük olarak vurmuşlardı. Bunlarla da yetinmeyip ülkelerindeki Müslüman âlimleri ya katletmişler ya idam etmişler ya zindanlara atmışlar veya sürgün etmişlerdi. Bu zorlu şartlar, işkence ve zulümler şiddetli bir şekilde devam etmesine rağmen İslâm âlimleri Allah yolundaki mücadelelerini bütün güçleriyle sürdürmüşler ve bütün olumsuzluklara rağmen İslâm milletine önderlik etmeye ve yol göstermeye devam etmişlerdir.

Ancak 20. yy.'ın ikinci yarısında kurulan bazı teşkilatlar, Müslümanlar arası ilişkileri artırmış ve güçlendirmiştir. Bu teşkilatların başında **"İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ)"** gelmektedir. Bu teşkilatın daha sonra kültürel ve ilmî birimleri oluşturulmuş. İKÖ, Müslüman toplumlar arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu arada, ilmî olarak görev yapan **"Mecma'u'l-Fıkhı'l-İslâmî", "Dünya Müslüman Âlimler Birliği", "Fetva Komisyonu", "İslâmî Araştırmalar Merkezi"** ve benzeri teşkilatlar kurulmuş; birçok ilmî meselenin çözüme kavuşturulmasına çalışılmıştır.

Bu teşkilatlar arasında her yıl değişik İslâm ülkesinde yapılan toplantılar, kongreler, konferanslar ve sempozyumlar bu ilişkileri sıklaştırmakta; görüş alış-

verişinde bulunmayı ve ilmî müzakereler yapmayı daha da kolaylaştırmaktadır.

Düzenlenen bu toplantılarda, Müslümanların problemleri görüşülmekte; içinde bulundukları sıkıntılara çözümler aranmakta; hükme bağlanması gereken meseleler bir bir ele alınmakta; İslâm'ın esasları ve ruhu çerçevesinde fikirler üretilmekte; hüküm ve sonuçlar verilmeye çalışılmaktadır.

Gerek günümüzde gerçekleşen bu toplantılar olsun gerek teknolojik gelişmeler olsun, İslâm âlimleri arasında icmâ'nın mümkün olacağını ve şer'î bir meselede ittifak edileceğini göstermektedir.

Teknolojik gelişmeler, telsiz, telgraf, telefon, faks, radyo, televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçları; dergi, gazete gibi basın yayın organları İslâm âlimleri arasındaki iletişimi sağlayacak donanımı rahat bir şekilde sunmaktadır.

Ayrıca dünyanın bir yerinden başka bir yerine ulaşım da alabildiğine kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Uçaklar, hızlı trenler, gemiler, taksiler ve otobüsler bu ulaşımı rahat bir şekilde gerçekleştirmektedir.

20. Asrın fıkıh âlimlerinden Abdulkerim Zeydân da zamanımızda icmâ'nın önemi konusunda şunları söylemektedir: "…Bizce… Bütün fakihleri bir araya getiren bir fıkıh müessesesinin kurulması, belirli bir yerinin olması ve çalışması için lazım gelen para, kitap, kâtipler vs. gibi her şeyin temin edilmesi, belirli bir yönetmeliğe göre değişik devreler halinde toplanarak yeni oluşan meseleler ve olayların kendisine arz edilmesi, bunları tetkik edip şer'î nasslar, kaideler ve umumi esaslar ışığında hükümlerin verilmesi, sonra bu hükümlerin zaman zaman bülten yahut hususi kitaplar şeklinde neşredilip ilim sahibi Müslümanların hükümler hakkında görüşlerini açıklamak için bilgilerine sunulmasıyla gerçekleşir. Zira herhangi bir sebeple bazı fakihler, fıkıh müessesesine katılmamış olabilir. Bu şahısların görüşlerini doğrudan doğruya müesseseye yahut her memleketteki temsilcisine göndermeleri talep olunur. Sonra müessese, kendi görüşlerini yayımlar ve bunlara karşılık kendilerine gönderilen görüşleri inceler. Müessese mensuplarının görüşleri bir hüküm üzerinde ittifak ettiğinde bu hüküm icmâî hüküm olur. Bu icmâ', usulcülerin icmâ' dedikleri mefhuma yakın bir icmâ' olur ve gereğince amel icap eder."[1]

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz: Günümüzde gelişmiş kitle iletişim araçları, Müslümanlar arasında kurulan birçok ilmî müessese, ulaşımın alabildiğince hızlı, kolay ve rahat olması, her yıl yapılan toplantılar, Müslüman âlimlerin bir araya gelerek aralarında icmâ'yı gerçekleştirmelerini ve bir meselede ittifak etmelerini mümkün kılmaktadır. İşte icmâ'sı yapılan bu hüküm, bütün Müslümanları bağlayıcıdır. "Müslüman'ım" diyen herkesin bu hükme uyması ve onunla amel etmesi gerekir.

Buraya Reşid Rıza'nın kısa bir değerlendirmesini de almak istiyoruz: "Ümmetin, başını gömdüğü çukurdan çıkarması ancak ictihadla, müctehidlerin varlığıyla ve usûl ilminin kabul ettiği icmâ'yla mümkündür."[2]

B- İlmî ve Toplumsal Uzlaşma/İttifak

Uzlaşma veya ittifak, İslâm âlimlerinin dinî ve ilmî meselelerde çoğunluk kararı alarak ortak bir fikre/kanaate sahip olmalarıdır. Bu meseleler, bütün ilmî meselelerde; itikad, ahlâk ve muamelat (normatif düzenlemeler) alanında, olabilir.

Uzlaşma veya ittifak, diğer bir deyişle toplumun tamamını veya bir kısmını ilgilendiren sosyal, siyaset, hukuk, ekonomi ile ilgili konular üzerinde İslâm âlimleri öncülüğünde konunun uzmanlarıyla birlikte alınan çoğunluk kararlarıdır.

Ehl-i hibre/bilirkişi ve uzmanların raporları, İslâm âlimlerinin bulunduğu mecliste okunur ve üzerinde yeterli müzakereler yapılır. Müzakereler sonunda yeterlilik elde edilirse o zaman İslâm âlimleri konu üzerinde

1 Zeydân, Abdulkerim, *Fıkıh Usûlü* (trc. Ruhi Özcan), s. 249-250, Ankara, 1982; Attar, a.g.e., s. 52.
2 Rıza, M. Reşid, *Hilafet En Büyük Önderlik* (trc. Mehmet Çelen), s. 212, Mana Yayınları, İstanbul, 2010.

kararlarını verir. Gerektiğinde konu ile ilgili uzmanlar çağrılır, uzmanların raporları dinlenir; konu üzerinde uzmanlarla birlikte müzakere ve müşavere edilir, sonra da karar verilir. Meselâ: Askeri meselelerde kuvvet komutanları; ekonomik meselelerde iktisatçılar; hukukî meselelerde hukukçular; ziraat ve tarım meselelerinde çiftçiler; üreticiler ve tarım uzmanları; sanayi meselelerinde iş adamları, fabrikatörler, işçiler ve ustalar; finans meselelerinde maliyeciler çağrılabilir.

Görüşülen meselenin önemine ve gereğine göre yeterli oranda müzakere ve müşavere edilecek zaman ayrılır. Bu tür görüşmelerde zaman kısıtlaması ve sınırlandırılması olmamalıdır. Meselenin tam ve kâmil bir şekilde ortaya çıkabilmesi, sağlıklı ve doğru kararlar alınabilmesi için herkese yeteri kadar süre tanınır. Âlimler ve uzmanların kendi düşünce ve fikirlerini rahat bir şekilde ortaya koyabileceği ortamlar hazırlanır. Onlar da ilmî tebliğini sunar, savunur ve o ilmî tebliğin üzerinde açıklamalarda bulunur. Daha sonra da görüşler sınıflandırılır ve üzerinde müzakereler yapılır. Bu görüşmeler, duruma göre bir gün, bir hafta, bir ay veya daha fazla sürebilir. Burada önemli olan, doğru, iyi ve toplumun faydasına olan sonuçların alınmasıdır.

Müşavereler sonunda çoğunluğun aldığı bu kararlara, başta hükümet olmak üzere askeriye, ekonomik teşekküller, idari mekanizmalar, yargı müesseseleri, vatandaşlar ve istisna yapılmaksızın toplumun her kesimi tabi olur. Bu kararlar, kanundur veya kanun hükmündedir.

İlmî ve toplumsal ittifaklar, bu şekilde gerçekleşir; toplumu, herkesi ve her kesimi bağlayıcı hükümler ortaya koyar.

a- Kolektif İctihad

Bu ictihad, siyasal iktidar olarak şûrâ meclisinin üyelerinin çoğunluk esasına göre aldığı kararlardır.

İslâm'daki şûrâ meclisi, müctehidlerden ve İslâm âlimlerinden oluşur. Ondan dolayı buradan çıkan çoğunluk kararı, "kolektif ictihad" adını alır.

İslâmî devlet yönetiminde şûrâ meclisi, sadece danışma meclisi değildir. Aynı zamanda İslâmî esaslara göre kanunlar çıkaran, anayasayı belirleyen, devlet başkanını tayin eden ve şartlarına uymadığı takdirde görevden alan toplumun en üst merciidir. Şûrâ meclisi, âlim ve müctehidlerden oluştuğundan dolayı bu üyeler daimidir. Geçerli olan İslâm inancına aykırı bir düşünceye dalmadıkça, adalet sıfatını kaybedip fıska düşmedikçe bu görevlerine devam ederler.

Sonuç olarak, bu şartlara haiz şûrâ meclisinin almış olduğu "kolektif ictihad", toplumun her kesimini istisnasız bağlayıcıdır.

Kolektif ictihad, siyasal anlamda çoğunluk kararıdır. Çoğunluk kararı olduğundan dolayı şer'î anlamda icmâ' olarak kabul edilmez.

b-Çoğunluğun İttifakı

Bu tarz ittifaklar, birkaç şekilde gerçekleşir. Öncelikle âlimlerin ittifakı, belirli alanlarda uzman olmuş şahsiyetlerin ittifakı ve toplumun genelini kapsayan ittifaklar sayılabilir.

ba- Bir Ülkedeki Âlimlerin ittifakı:

Aynı ülkede yaşayan bütün âlimlerin bir meclis çatısı altında bir araya gelerek dinî ve ilmî meselelerde çoğunluğa göre karar almaları veya fetva vermeleridir. Eğer bir ülkede, bütün âlimler bir araya gelip meseleleri müzakere ve müşavere ettikten sonra çoğunluğa göre karar alıyorlarsa bu karar o ülkedeki İslâm toplumunun her kesimini bağlar. Yoksa bütün Müslümanları bağlayıcı bir karar olarak kabul edilmez.

bb- Uzmanların ittifakı:

Uzman, bir konuda derinliğine bilgi sahibi ve o alanda yetkin olan kimse demektir. Uzmanların, uzman oldukları alanlarda bir araya gelerek bir konu üzerinde gerekli araştırmalar, deneyler ve laboratuar tetkikleri tamamladıktan sonra çoğunluk kararı almaları ya da bütün üyelerin aynı görüş üzerinde birleşmeleridir.

Uzman görüşleri, bilirkişi raporlarıdır. Mahkemelerde, siyasî mercilerde ve şûrâ meclisinde her zaman birinci derecede dikkate alınması gereken kararlardır. Uzmanların bu tarz kararları, toplumun maslahatını sağlamaya yarayan katma değerlerdir.

bc- Toplumun ittifakı:

Toplumun ittifakı, bir konu üzerinde toplumun tüm fertlerinin çoğunluğunun aldığı kararlardır. Bu da referandum veya plebisit[3] yoluyla gerçekleşir.

Referandum: Halkoylaması, bir konuda vatandaşların "evet" veya "hayır" oyuna müracaat etmeleridir.

Plebisit: Bir konuda veya ortaya çıkan bir problemde halkın olumlu veya olumsuz kanaatini belirlemesi için başvurulan oylamadır.

Toplumda büyük huzursuzluk oluşturan ve problemlere yol açan konularda toplumun olumlu veya olumsuz kanaatini öğrenmek amacıyla halkoylamasına gidilir. Böylece çoğunluğun aldığı karar, toplumun ittifakı olur ve o toplumu siyasî ve hukukî olarak bağlar.

Yukarıdaki ittifakları değerlendirdiğimizde kanaatlerimizi şöyle belirtiriz:

Yeryüzündeki bütün Müslümanlar değil de sadece bir ülkenin âlimlerinin ittifakı icmâ' sayılmaz. Çünkü diğer İslâm beldelerinde de müctehid var olduğundan icmâ' gerçekleşmiş olmaz.

Fıkıhta ehl-i hibre adı verilen, uzmanların bir mesele üzerinde ittifak etmeleri de icmâ' kabul edilmez. Fen, tıp, fizik, kimya ve benzeri ilim dallarında uzman olanlar, İslâm müctehidi kabul edilmediğinden onların bu ittifakları icmâ' sayılmaz. Ancak onların ittifakları ve görüşleri, müctehidlerin şer'î bir karar almasında birinci derecede rol oynar ve belirleyici olur.

3 Tanımlar için bkz. *Türkçe Sözlük*, s. 1192, 1218, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988 Yeni Baskı; Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 818, 833, Birlik Yayınları, Ankara, 1981; Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, s.1253, 1275, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, I. Baskı

Toplumun bütün kesimlerinin ittifakı veya oybirliği de icmâ' kabul edilmez. Çünkü toplumun bütün fertlerinin müctehid olması mümkün değildir. Müctehid olmayanların da ittifakları icmâ' sayılmaz.

c-İttifaklar İcmâ' Sayılır mı?

Kanaatimizce ittifakların hiçbiri icmâ' sayılmaz ve bu kategoride değerlendirilmez.

Çünkü icmâ'da var olması gereken esasları taşımaz. Bunun üzerinde gerekçeleri ve delilleri sunarak açıklamaya çalışalım.

İslâm âlimlerinin ittifakı, çoğunluğun kabul ettiği görüştür. Ama icmâ'da gerekli olan ise bütün İslâm âlimlerinin hiçbir fert dışarıda kalmaksızın aynı fikri kabul etmeleridir.

Tıp, kimya, fizik, benzeri fen ilimlerinde veya diğer aklî ilimlerde uzmanlaşanların ittifakı da yine icmâ' sayılmaz. Hatta bu uzmanlar, bir konuda fikir birliği etseler de o icmâ' olmaz. Çünkü bu kimseler, İslâm fıkhının kabul ettiği müctehid tanımına uygun değildir.

Toplumun ittifakı da icmâ' kabul edilmez. Hatta oybirliğiyle karar vermiş olsalar bile bu ittifak, icmâ' olarak değerlendirilmez. Bu da icmâ'nın şartlarını taşımaz. Çünkü toplumun fertlerinin tamamı, İslâm müctehidlerinden ve âlimlerinden oluşmaz. Ayrıca toplumu ilmî bir meseleyi müzakere ve müşavere etmek üzere bir araya getirmek, aklen ve fiilen mümkün değildir. Zaten "evet" veya "hayır"lar ile ilmî kanaatler ve fikirler oluşmaz. Sadece bir şeyi kabul veya ret söz konusu olabilir.

İslâm tarihinde de bir kısım ittifakları icmâ' olarak kabul eden bazı âlimler çıkmış; ama Cumhuru 'Ulemâ, çoğunlukla bunları icmâ' olarak kabul etmemiştir.[4]

ca. Medine Müctehidlerinin İttifakı:

İmam Malik'ten: 'Sahâbe-i kiramdan sadece Medine'deki müctehidlerin ittifaklarının icmâ' sayılaca-

4 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Karakaya, Hasan, *Fıkıh Usûlü*, s. 102 vd.

ğı' buna delil olarak da şu hadis-i şerifi gösterdiği rivayet edilmektedir:

"Bir bedevî, Peygamber (s.a.v.)'e geldi. O'na İslâm'a gireceğine dair bîat[5] etti. Ertesi gün ise kızgın bir şekilde gelerek,

-Bîatımı boz, dedi. Üç kez tekrar etmesine rağmen Peygamber efendimiz kabul etmedi ve şöyle buyurdu:

-"Medine bir körüğe benzer. Habis olanı dışarı atar, iyi olanı parlatır."[6]

İmam Malik'e göre bu hadis, Medineli müctehidlerin ictihadlarının doğruluğunu ifade eder. Çünkü hata, Medine'de bulunmayan habis şeydir.

cb. Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'in İttifakları:

Bir kısım âlimler, şu hadis-i şerife dayanarak Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'in ittifaklarının icmâ' olacağını ileri sürmüşlerdir:

"Benden sonra gelen Ebu Bekir ve Ömer'e tabi olunuz."[7]

cc. Haremeyn eş-Şerifeyn[8]'deki Sahâbelerin İttifakı:

Bazı âlimler de Mekke ve Medine'de bulunan sahâbelerin ittifaklarını icmâ' saymışlardır. Bunlar: 'Sahâbe-i kiramın önceleri bu iki beldede bulunduklarını ve daha sonra çeşitli yerlere dağıldıklarını' delil göstermişlerdir.

cd. Ehl-i Beyt'in İttifakı:

Şiî Âlimleri, Ehl-i Beyt'in ittifakı ile icmâ'nın gerçekleşeceğini söylemişler, delil olarak da şu âyet-i kerimeyi göstermişlerdir:

5 **Bîat:** İslâm Devleti'nde Müslüman devlet başkanına yapılan bağlılık ve sadakat sözleşmesidir. Müslümanlar, devlet başkanının Kitab ve Sünnet'e uyması şartıyla bu bağlılık sözleşmesini yerine getirirler.

6 Buhârî, K. el-Medine, Bab: 10; Müslim, K. el-Hac, Bab: 489, h. nu: 1383.

7 Tirmizî, K. el-Menakıb, Bab: 16-37, h. nu: 3662; İbn Mace, K. el-Mukddime, Bab: 11, h. nu: 97; İbn Hanbel, *Müsned*, c V, s. 382, 385, 399, 402.

8 **Haremeyn eş-Şerifeyn:** İki kutsal belde, Mekke ve Medine şehirleri.

"Ey Peygamber ailesi! Şüphesiz Allah sizi murdarlıklardan arındırıp tertemiz yapmak ister."[9]

Şiîler, şöyle bir karşılaştırma yaparak "hatalı görüşün de murdarlık olduğunu, bunun Ehl-i Beyt'de bulunmadığını, onlarda hakikatten başka bir şey görülemeyeceğini" söylemişler ve onların ittifaklarını icmâ' saymışlardır.

Cumhuru 'Ulema ise yalnızca Ehl-i Beyt'in ittifakının icmâ' sayılamayacağını, çünkü bunların da masum olmadıklarını söylemiştir. Ayrıca delil gösterilen âyetin baş tarafından anlaşıldığı üzere burada Ehl-i Beyt'ten maksadın peygamberimizin hanımları olduğunu söylemişlerdir.

Bu maddelerle ilgili değerlendirmemizi ve kanaatlerimizi şöyle ifade etmek istiyoruz:

Özellikle İmam Malik'in Medine müctehidlerinin fikir birliğini icmâ' olarak kabul ettiği belirtilir. O dönemde Mekke, Basra, Yemen, Küfe, Şam ve Mısır gibi birçok İslâm beldesi bulunmakta ve her birinde İslâm müctehidleri yaşamaktaydı. Diğer beldelerdeki müctehidleri görmeksizin sadece Medine müctehidlerinin görüşünü icmâ' kabul etmek, icmâ'da bulunması gereken asıl tanıma ters düşmektedir. Bundan dolayı Medine müctehidlerinin görüş birliği icmâ' sayılamaz.

Bir kısım âlimler de **Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'in ittifaklarının icmâ' olacağını ileri sürmüşlerdir.** Bu görüşü de kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'in yaşadığı dönemde, Hz. Ali, Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda, Hz. Aişe, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas (r. anhum) ve benzeri birçok sahabe fukahası yaşamaktaydı. Bu kadar müctehidin yaşadığı bir asırda, sadece iki müctehidin ittifakını icmâ' saymak, icmâ'nın aslına aykırı düşer.

Bazı âlimler de Mekke ve Medine'de bulunan sahâbelerin ittifaklarını icmâ' saymışlardır. Yine o asırda Mekke, Basra, Yemen, Küfe, Şam ve Mısır gibi

9 Ahzâb, 33, 33.

birçok İslâm beldesi bulunmakta ve her birinde İslâm müctehidleri yaşamaktaydı. Diğer beldelerdeki müctehidleri görmeksizin sadece Mekke ve Medine müctehidlerinin görüşünü icmâ' kabul etmek, icmâ'da bulunması gereken asıl tanıma ters düşmektedir. Bundan dolayı Mekke ve Medine müctehidlerinin görüş birliği icmâ' sayılamaz.

Şiî Âlimleri de Ehl-i Beyt'in ittifakı ile icmâ'nın gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Bu görüş de icmâ'nın aslına ters düşmektedir. O asırda ehl-i beyt âlimlerinden başka nice müctehid yaşamaktaydı. Diğer müctehidleri görmezlikten gelip sadece ehl-i beyt müctehidlerinin ittifakını icmâ' saymak, Müslümanların birliğini zedeler. İcmâ'nın ruhuna ve aslına da aykırı bir tutum olur. Başka müctehidler de varken, konumları ne olursa olsun, sadece bir kısım müctehidlerle icmâ' gerçekleşmez.

d- Cumhuru 'Ulema'nın Görüşü İcmâ' Sayılır mı?

Cumhuru 'Ulema, İslâm âlimlerinin çoğunluğu demektir. Cumhuru 'Ulema'nın görüşü, İslâm âlimlerinin çoğunluğunun şer'î amelî bir meselede aynı ictihadı kabul etmeleridir.

Cumhuru 'Ulema'nın görüş birliği veya bir meselede ittifak etmeleri icmâ' sayılmaz. Çünkü icmâ'da esas olan, bir tane dahi istisna edilmeksizin bütün İslâm müctehidlerinin aynı görüşe sahip olmasıdır. Belki çoğunluğun görüşü tercih sebebi olabilir, ama icmâ'nın gerçekleşmesini sağlayan bir esası yerine getirmez.

e- Fıkıh Kongreleri ve İlmî Birlikler

Fıkıh kongreleri ve ilmî birlikler, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra İslâm dünyasının tamamının işgal altına girmesi sonucunda 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren âlimlerin yaptığı çalışmalar sonunda meydana gelen oluşumlardır. Bu oluşumlar, değişik tarzlarda organize olmuş; aralarında birleşmeler gerçekleşmiş ve ilmî faaliyetler yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Biz, burada bu birliklerin en önemli, en kuşatıcı ve en kapsamlı olanları üzerinde duracağız.

a-Mecmau'l-Fıkhı'l-İslâmî ed-Duvelî (Uluslararası İslâm Fıkıh Akademisi)

Mecmau'l-Fıkhı'l-İslâmî ed-Duvelî, Uluslararası İslâm Fıkhı Akademisi'dir. İlk olarak 25-28 Ocak 1981/19 Rebiu'l-Evvel 1421 hicrî yılında Mekke'de Filistin ve Kudüs üzerine toplanan İslâm Zirvesi Kongresi'nde alınan kararla "Uluslararası İslâm Fıkhı Akademisi" kurulmuştur.

Bu akademinin kuruluş amacı, İslâm düşüncesini gelişime açık tutmak ve problemlere İslâm kültürüne uygun çözümler üretmektir. Müslümanların yaşadıkları çağda karşılaştıkları hukukî, ekonomik, sosyal ve siyasî problemlerine ve yeni meselelere İslâm'ın esasları ve ruhu çerçevesinde çözümler bulmak; sıkıntılarını gidermek; yeni düşünce, fikir ve ictihadlar ortaya koymak ve birlikte hareket edebilmektir.

Akademinin üyeleri ve uzmanları, İslâm dünyasındaki âlimler, fakihler ve en önde gelen düşünürlerden oluşmuştur. Gerek İslâm hukukunun uygulandığı ve gerekse uygulanmadığı Müslümanların çoğunlukta yaşadığı ülkeler ya da Müslümanların azınlıkta yaşadığı ülkeler buna dahildir.

Akademi'nin merkezi, Cidde şehridir.

İslâm Fıkhı Akademisi'ne üye devlet sayısı 43, üye ilim adamı ve düşünür sayısı 57'dir. Türkiye'deki temsilcisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski dekanlarından Prof. Dr. Salih Tuğ'dur.

Akademi, 1983 yılında ikinci toplantısını gerçekleştirmiş; o günden bugüne her yıl değişik ülkelerde toplantılar düzenleyerek on sekiz toplantı yapmıştır. Akademi, toplantısını 2007'de Malezya'da düzenlemiştir.

Mecmau'l-Fıkhı'l-İslâmî'nin şu anki başkanı, Ürdünlü Dr. Abdusselam Davud el-Abbadî'dir.

aa- Mecmau'l-Fıkhı'l-İslâmî'nin yayınladığı eserler:

1- Ekonomi Fıkhı Ansiklopedisi

2- Fıkıh Terimleri Sözlüğü

3- Üye Devletler İçin İslâm Hukuku ve Düzenlemesi
4- İslâm Hakkındaki Neşriyatın Fihrist ve Tahkiki
5- Kültürün İhyâsı
6- Başlıca Fıkhî Prensipler
7- Akademi Kütüphanesi
8- Projeler ve Değişik Çalışmalar

b- Uluslararası/Dünya Müslüman Âlimler Birliği (International Union for Muslim Scholars)

Bu birlik, 23 Cemadiyu'l-Ahira 1426 h./11 Temmuz 2004'te kurulmuştur. Genel merkezi İrlanda'nın başkenti Dublin'dedir. Genel sekreterlik ise Mısır'ın başkenti Kahire'dedir. Ayrıca Lübnan'da bir şubesi vardır. Lübnan şubesinin sorumlusu Şeyh Faysal Mevlevî'dir.

Birliğin genel başkanı, meşhur fıkıh âlimi Prof. Dr. Yusuf Karadavi'dir. Birliğin bir toplantısı da 2007'de İstanbul'da gerçekleşmiştir.

c-Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi (European Counsil for Fatwa and Research)

Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi, 1997 yılında Londra'da kuruldu. Otuz iki İslâm âliminin üye olduğu konseyin başkanlığını, fıkıh âlimi Prof. Dr. Yusuf Karadavi yürütmektedir. Bugüne kadar on beş toplantı gerçekleştirmiş, 15. toplantısını İstanbul'da Hikmet Derneği aracılığıyla düzenlemiştir.

Amaçları arasında: Avrupa'da yaşayan âlimler arasında yakınlaşmayı sağlamak, muamelata dair konularda fıkhî görüşleri birleştirmek, Avrupa'da yaşayan Müslümanların sorunlarını çözecek ve Avrupa'daki diğer toplumlarla iletişimlerini düzenleyecek fetvalar çıkarmak başta geliyor.

Konsey, fetva kaynağı ve delil olarak sırasıyla şunları kullanmaktadır: Kur'ân'ı Kerim, Sünnet-i Nebeviyye, icmâ', kıyas, istihsan, mesâlih-i mürsele, sedd-i zerâi, ıstıshab, örf, Sahabenin görüşü/mezhebi ve bizden önceki şeriatları.

Konsey üyesi olmak için İlahiyat Fakültesini bitirmiş olmak ya da âlimlerden icazet almış olmak, Avrupa kıtasında ikamet etmek, güzel ahlâklı olmak, şeriat fıkhını ve günümüz şartlarını bilmek gerekiyor.

d-Fetva Komisyonları

Fetva komisyonları, hemen hemen her İslâm ülkesinde veya Müslümanların azınlıkta yaşadığı bölgelerde bulunmaktadır. Din işleri veya Vakıflar Bakanlığı ya da başkanlıklar, vakıflar nezdinde görevlerini yürütmektedir.

Hatta üniversiteler bile fetva komisyonları kurmaktadır. Bunların içinde en ünlüsü, Mısır el-Ezher Üniversitesi'nin Fetva Komisyonu gelmektedir.

Bazen de fetva komisyonları mezheplere göre şekillenmektedir. Irak'ta, Irak Sünni Vakfı'nın kurduğu fetva komisyonu gibi.

Özellikle Avrupa Fetva Konseyi ve diğer komisyonlar, Müslüman âlimler arasında dayanışmayı güçlendirmekte; Müslümanların meselelerine ortak çözümler bulma düşüncesini geliştirmekte ve uygulamaya sokma imkânlarını oluşturmakta ve artırmaktadır.

e- İslâmî Araştırmalar Merkezi

İslâmî ilimler alanında araştırmalar, hemen hemen her İslâm ülkesinde ve Müslümanların azınlık olarak yaşadığı bölgelerde mevcuttur. Bu araştırma ve çalışmalar, bir enstitü veya araştırma merkezi şeklinde yürütülmektedir. Vakıflar, dernekler, dinî teşkilatlar bu tarz merkezler açarak ilmî araştırma ve incelemelerin sürmesi için çalışmaktadır. Bu tarz çalışmalar, gelecekte Müslümanlar için büyük bir ümit va'ad etmektedir.

f-'Ulemâ Meclisleri

Değişik İslâm ülkelerinde, ülkedeki bütün Müslümanları temsil eden **"'Ulemâ Meclis"**leri mevcuttur. O ülkede yaşayan âlimler tarafından oluşturulan bu meclisler, ülkedeki Müslümanların problemlerine çözüm bulmaya çalışır.

Toplumda var olan sosyal, hukukî, siyasî ve ekonomik problemlere çözüm bulmaya çalışır. Bununla birlikte ortaya çıkan yeni hadiseler için çözümler üretir, alternatifler sunar ve şer'î hükümler koyar.

Meselâ "Endonezya 'Ulemâ Meclisi", bu konudaki önceliği taşımaktadır. Dünyadaki en fazla Müslüman nüfusu bağrında taşıyan Endonezya Müslümanları, 'Ulemâ Meclislerini oluşturmuşlardır. Bu meclis, ülkede yaşayan bütün Müslümanların problemlerini halletmekte; yeni meseleler için fetvalar vermektedir. Bu yıl, 2009'da "sigara içmenin haram olduğu"na oybirliğiyle karar verdi. Bunun gibi, bütün Müslümanları ilgilendiren çok önemli meselelerde oybirliğiyle karar vermektedir. Genelde ise çoğunluk kararına göre hükümleri belirlemektedir.

IV. BÖLÜM
İCMÂ' İLE İLGİLİ ESERLER

A- İcmâ' Hakkında Yazılmış Müstakil Eserler

a- ***Kitabu'l-icmâ,'*** kitabın yazarı Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir (v. 318 h.)'dir. Türkçe'ye Abdülkadir Şener tercüme etmiştir. Özellikle bu eserde, sahabenin yaptığı icmâ'lar bir bir tespit edilmiş; bu icmâ'lardan geniş bir şekilde bahsedilmiştir.

B- İcmâ' ile İlgili Faydalanılacak Eserler

İcmâ' ile ilgili faydalanılacak eserlerin başında, "Fıkıh Usûlü" kitapları gelir. İcmâ', fıkıh usûlü kitaplarının 'İslâm hukukunun kaynakları ve delilleri' bölümünde geniş bir şekilde incelenir. Bu kitapların bir kısmı tercüme, bir kısmı da te'lif eserlerdir. Burada bahsedeceğimiz kitaplarla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi, çalışmamızın sonundaki "Kaynakça" bölümünden elde edebilirsiniz.

a-Türkçe'de Yazılmış Te'lif Eserler:

1-Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ', Bilal Aybakan, İz Yayıncılık

2-İslâm Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcmâ', Yunus Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları

Bu iki kitapta icmâ' bahsi, bağımsız bir konu olarak ele alınmaktadır.

3-İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, Sava Paşa, Kitabevi yayınları

4-İlm-i Hilâf, İ. Hakkı İzmirli, İstanbul, 1330.

5-Medhal-i Fıkıh, Abdussettar, İstanbul, 1299.

6-Telhîs-i Usûl-i Fıkıh, Mahmud Es'ad, İzmir, 1309.

7-Usûl-i Fıkıh, M. Seyyid Bey, İstanbul, 133- 1338 (cilt).

8-Usûl-i Fıkıh Dersleri, Büyük Haydar Efendi, İstanbul, 1338.

9-Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu, Ömer Nasuhi Bilmen, İstanbul, 1336 (I. Cilt)

Yukarıda adı geçen eserlerin dili Osmanlı Türkçesi olduğundan anlaşılması için daha dikkatli okunması ve Osmanlıcaya aşina olunması gerekir.

10-Fıkıh Usûlü, yazarı Hayrettin Karaman'dır, İstanbul, 1967.

11-Fıkıh Usûlü, yazarı Fahrettin Attar'dır. Kitap 1988'de İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlarından çıkmıştır. Yazar, eserinde icmâ'ya 8 sayfa (s. 49–55 arası) ayırmış ve ayrıntılarıyla incelemiştir.

12-Fıkıh Usûlü, yazarı Hasan Karakaya'dır. Kitap 1998'de Buruc Yayınlarından çıkmıştır. Hasan Karakaya, bu eserinde icmâ'ya tam 14 sayfa ayırmış (s. 99–112 arası) ve bu konuyu enine boyuna incelemiştir.

13-Fıkıh ve Hukuk Terimleri, Mehmet Erdoğan

b- Türkçe'ye Tercüme Edilmiş Eserler:

1- *el-Mustasfa,* ***İslâm Hukuk Metodolisi***, İmam Gazali (trc. Yunus Apaydın) (2 cilt) Klasik Yayınları, İstanbul.

2- ***İslâm Hukuku Metodolijisi***, yazarı Muhammed Ebu Zehra'dır. Kitap Abdulkadir Şener tarafından Türkçeye kazandırılmış; Fecr Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. İcmâ' konusu 13 sayfa (s. 169–181 arası) olarak geniş bir şekilde ele alınmıştır.

3- ***Fıkıh Usûlü,*** yazarı Abdulkerim Zeydan'dır. Kitap Ruhi Özcan tarafından Türkçeye kazandırılmış, Emek Matbaacılık 1982'de II. Baskısını yapmıştır. İcmâ' konusu 19 sayfa (s. 232-250) olarak geniş bir şekilde ele alınmıştır.

4- ***İslâm Hukuk İlminin Esasları/Usûlü'l Fıkh,*** Zekiyyyüddin Şa'ban'dır. Kitap, İbrahim Kâfi Dönmez tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. 2007'de Diyanet Vakfı Yayınları tarafından yayımlanan bu eserde icmâ' konusu 21 sayfa (s. 104-125) olarak geniş bir şekilde ele alınmıştır.

5- ***Hukukun Kaynağı,*** Ömer Süleyman el-Aşkar, trc. İbrahim Doğu, Akabe Yayınları

6-İslâm Hukuk Felsefesi, M. Tahir ibn Aşur, (trc. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan), Rağbet Yayınları, İstanbul.

7-Fıkıh Usûlü, İbnü'l-Emin Mahmud Esad, (trc. Heyet), Yasin Yayınevi

SONUÇ

SONUÇ

İslâm hukukunun kaynakları itibariyle üçüncü sırada yer alan icmâ', Kitab ve Sünnet'ten sonra güçlü ve geçerli bir delildir.

İcmâ' ile ilgili çok değişik görüşler olmasına rağmen Ashab-ı Kirâm'ın yaptığı ve tevâtüren bize kadar rivayet edilerek gelen icmâ'lar, fakihlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştür.

İcmâ' hakkında en çok tartışılan konular, daha çok iki ana başlık altında toplanmıştır: Birincisi, Sahabe'den sonra icmâ' olur mu, olmaz mı konusu, diğeri de icmâ' sadece nasslara mı dayanmalıdır yoksa nassın dışında da icmâ' gerçekleşir mi konusu olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında eğitim görmüş, rahle-i tedrisinden geçmiş Ashab-ı Kirâm'ın âlim ve fakihleri, nasıl bir araya gelip şer'î bir mesele üzerinde icmâ' yapmışlarsa, onlardan sonra gelen âlimlerin de böylesi bir icmâ' yapabilecekleri kanaatini taşımaktayız. Bu tarz icmâ'ların gerçekleştiğine dair bize kadar ulaşan rivayetler hep var olmuştur. Aklen de böylesi ilmî bir ittifakın gerçekleşmesi her zaman mümkündür.

Özellikle Müslüman âlimler tarafından 20. yy.'ın ikinci yarısından sonra kurulan birlikler, komisyonlar ve merkezler bu işin gerçekleşmesini daha kolay ve mümkün kılmıştır. Dünya Müslüman Âlimler Birliği, Uluslararası İslâm Fıkıh Akademisi, Fetva ve Araştırma Komisyonu, İslâmî İlimler Araştırma Merkezleri, Müslüman fakihler arasında icmâ'nın oluşumuna önayak olmuş; işleri hızlandırmış ve daha gerçekçi bir hâle getirmiştir.

Ayrıca 20. yy. ve 21. yy.da hızla gelişen teknolojiler ve kitle iletişim araçları, icmâ'nın gerçekleşmesini ve imkânını oldukça kolaylaştırmıştır. "Tele konferans" tekniğiyle bir toplantıya iştirak etmek bile işin ne kadar hızlı, uygulanabilir ve rahat olduğunu göstermektedir.

Genelde Müslümanlar olarak fetret döneminden geçiyor olsak da bahsettiğimiz kitle iletişim araçları, bu birlikteliği sağlayabilecek özellikte ve niteliktedir. 'Günümüzde İcmâ'nın Mümkün Oluşu' bahsinde içinde

bulunduğumuz durumu özet olarak vermeye gayret ettik. Elbette ki yaşadığımız bu gerçekler, İslâm dünyasındaki ilmî faaliyetleri doğrudan ve dolaylı bir biçimde olumsuz etkilemektedir.

Basiretli ve dirayetli İslâm âlimleri öncülüğünde gerçekleşecek ilmî araştırmalar, ittifaklar ve bunların sonuçları günümüz Müslümanlarının problemlerini çözecek; modern dünyanın dayatmalarından uzak tutacak, şer'î amelî meselelerde yol gösterecek ve her alanda ümmeti aydınlığa çıkaracaktır.

İnşaallah 21. yüzyıl, Müslümanlar için ilim temeline ve ittifaklara dayalı olarak gelişen, değişen, cehaletten kurtulan, büyüyen ve zafere ulaşan aydınlık bir yüzyıl olacaktır.

Biz, bu araştırmalar çerçevesinde her asırda icmâ'nın olacağı kanaatine sahibiz. Asrımızda bu icmâ'lar, daha çok kıyas ve maslahata dayalı olarak gerçekleşecektir. Siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal alanlarda gerçekleşecek icmâ'lar, bütün İslâm milletini bağlayıcı konumda olacaktır.

Hatta ilmî uzlaşmalar ve ittifaklar da Müslümanların önünü açacak, güç ve kuvvetini artıracak, geleceğe güvenle bakmasını ve sağlam adımlarla yürümesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kur'ân'ı Kerim.

Attar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü,* İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Bigiyef, Musa Cârullah, *Kur'an-Sünnet İlişkisinde Farklı Bir Yaklaşım Kitâbu's-Sünne* (trc. Mehmet Dönmez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

Buharî, *el-Cami'u's-Sahih*, Brill Mtb., Leiden, 1862.

Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1969.

Çelen, Ahmet, *Kur'ân'ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Emre Mtb., Malatya, 2003.

Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis* (trc. Mustafa Altunkaya), Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 818, 833, Birlik Yayınları, Ankara, 1981

Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahât ve'l-Furuki'l-Luğaviyye,* Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1419 h./1998 m. II. Baskı

Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi* (trc. Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994 VI. Baskı

____, *Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî, İbn Hanbel, İbn Hazm*

El-Gazâlî, *el-Mustasfa* (trc. Yunus Apaydın), Mısır, 1324; (2 cilt) Klasik Yayınları, İstanbul.

Gür, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1977.

Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi* (trc. Hüseyin Atay),

Hamidullah, Muhammed, *"İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik"* (trc. B. Davran), İslam Tetkikler Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1953.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm (v. 456/1063), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,* Mısır, ts.

Hudarî, *Usûlu'l-Fıkh* Mısır, 1969.

İbn Aşur, M. Tahir, İslâm Hukuk Felsefesi (trc. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğna), Rağbet Yayınları, İstanbul.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf (v. 463/1071), Câmi'u-beyâni'l-ilm, c.II, s. 26, Mısır, 1346 h.

İbnü'l-Emin, Mahmud Esad, Fıkıh Usûlü (trc. Heyet), Yasin Yayınevi

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (thk. Derviş Cuveydî), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1423 h./2002 m.

İbn Kayyim el-Cezviyye, Muhammed b. Ebî Bekir (v. 751/1350 m.), *İ'lâmu'l-muvakkı'în,* c. I, s. 32, Mısır, 1955.

İbn Hanbel, İmam Ahmed, *Müsned,* Mısır, 1313.

İbn Mâce, *Sünen,* Mısır, 1313.

İbnu'l-Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim, *Kitabu'l-İcmâ* (trc. Abdulkadir Şener), Ankara, 1983.

Isfehanî, Rağıb, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân,* Daru'l-Kalem, Dımaşk, 1413 h./ 1993 m.

Karakaya, Hasan, *Fıkıf Usûlü*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1998.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2007 V. Baskı.

Karaman, Hayreddin-Topaloğlu, Bekir, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, Yılmaz Ofset Basımevi, İstanbul, 1970 V. Baskı

Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân* (trc. Heyet), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

El-Mişkinî, Ayetullah el-Mirza Ali, *Istılahatu'l-Usul ve Mu'zamu Abhasihâ*, Defteru Neşri'l-Hadi, Tahran, 1409 h.

Molla Hüsrev, *Mir'ât,* İstanbul, 1312.

Mustafa, İbrahim-Zeyyat, Ahmet Hasan-Abdulkadir, Hamid-en-Neccar, Muhammed Ali, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* c. I, s. 135, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982 (2 cilt)

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, ts.

Müslim, *el-Cami'u's-Sahih*, Kahire, 1955-1956.

Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük,* s.1253, 1275, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995 I. Baskı.

er-Raysûnî, Ahmed, Muhadârât fî makâsıdı'ş-şeri'a, Dâru'l-Kütübi'l-Katariyye, Cidde, 2008.

Rıza, Muhammed Reşid, *Hilafet evi'l-İmametu'l-Uzma,* Daru't-Tali'a, Beyrut, 1996.

____, *Hilafet En Büyük Önderlik* (trc. Mehmet Çelen), s. 212, Mana Yayınları, İstanbul, 2010

Şa'ban, Zekiyyyüddin, İslâm Hukuk İlminin Esasları/ Usûlü'l Fıkh (trc. İ. Kâfi Dönmez), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale* (trc. A. Muhammed Şakir), Gaye Matbaacılık, Ankara, ts.

Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlu'l-Fıkh,* Dımaşk, 1948.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988 Yeni Baskı

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

Zeydan, Abdulkerim, *Fıkıh Usulü (el-Veciz fi Usuli'l-Fıkıh)* (trc. Ruhi Özcan), Ankara, 1982.

____, *el-Medhal li-diraseti'ş-şeri'ati'l-islamiyye*, Bağdâd, 1969.